

Vještački nalaz

MARK ALMOND

Oriel College, University of Oxford, Velika Britanija

Autor tumači povijesni identitet Bosne i Hercegovine, opisuje stereotipe o Hrvatima u zapadnoj javnosti, objašnjava hrvatsko-muslimanske odnose, ukazuje na razne oblike protuhrvatske promidžbe i raspravlja o raspadu Jugoslavije. Osobito analizira uzroke hrvatsko-muslimanskog sukoba.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, osmanska uprava, bošnjački identitet, Hrvatsko-Muslimanski odnosi, Vance-Owenov plan, srednja Bosna

1. Sažetak

Glavnina svjedočenja profesora Donie zaslužuje nepobitnu znanstvenu suglasnost i nemam namjeru ponavljati ono u čemu se s njime slažem. Ipak, ne slažem se s ključnim točkama njegova svjedočenja, a koje su povezane s povijesnim identitetom Bosne i specifičnim tijekom događaja uoči raspada SFRJ 1991. godine, kao i u razdoblju 1992. i 1993.

Smatram potpuno pogrešnom tezu o povijesnom kontinuitetu bosanskog identiteta i svojevrsnom prikrivenom kontinuitetu bosanske državnosti koji se proteže od predosmanskog razdoblja (odnosno prije 1463. godine) pa sve do 1991. U najboljem slučaju ovakva teza predstavlja svojevrsnu blažu inačicu teorija srpskih i hrvatskih nacionalističkih povjesničara o povijesnom kontinuitetu njihovih nacija. Većina zapadnih povjesničara kritizira ili u cijelosti odbacuje takve teorije.

Sadašnje sjeverne i zapadne granice Bosne i Hercegovine nisu istovjetne s granicama srednjovjekovne bosanske države, budući da su one nastale kao posljedica geostrateškog sukobljavanja Habsburškog i Osmanskog carstva. U srednjem vijeku državne granice nisu bile jasno određene, nego su takvim u Europi postale tek nakon Vestfalskog mira. U slučaju Bosne postojala je fluidnost identiteta, savezništava i suverenosti, koja je trajala sve do osmanskog zauzimanja tog prostora, kada je na Balkanu uspostavljen prethodno nepoznat državni sustav.

Bez obzira na posebnosti koje je Bosna možda imala za vrijeme osmanske uprave, najvažnija od njih – prelazak velikog broja njezinih stanovnika na islamsku vjeru – bila je u potpunosti ovisna s osmanskim zauzimanjem tog prostora. Prijelaz na islam nije bio posebnost Bosne, nego je obuhvatio Slavene i ostale narode na drugim područjima, prije svega u susjednom novopazarskom Sandžaku.

Identitet bosanskih muslimana protezao se, i još se uvijek proteže, izvan Bosne i Hercegovine, a posebno na području Sandžaka koje se nalazi između Srbije i Crne Gore. Ako prihvatimo da identitet bosanskih muslimana znači i pravo na istu zajednicu, onda bi i Bosna i Hercegovina trebala imati teritorijalne pretenzije prema dijelu Srbije koji je naseljen stanovništvom koje oko 80% čine Muslimani. To je postotak koji je oko dva puta veći od postotka muslimanskog stanovništva u samoj Bosni i Hercegovini.

Potpuno je razumljivo da su Muslimani u Sandžaku osnovali svoju vlastitu organizaciju Stranke demokratske akcije (SDA). Na isti način su i bosanski Hrvati prišli Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ), koja je održavala veze s istoimenom strankom u Hrvatskoj.

Na području bivše Jugoslavije prisutni su fluidni identiteti, koji prelaze granice njezinih bivših republika, a to je posebno očito u Bosni i Hercegovini. Zato je nerealno, pa čak i nedemokratski, ograničiti političku pripadnost sve tri nacionalne skupine u BiH samo na područje unutar njezinih granica.

Iako je bilo pokušaja da se naglasi postojanje bošnjačkog jezika, posebnog u odnosu na srpski i hrvatski, ovi pokušaji se zasnivaju na prenatlaženom isticanju razlika u pojedinim izrazima, pa su slični u najvećem broju slučajeva diskreditiranim nacionalističkim pokušajima razdvajanja hrvatskog i srpskog jezika.

Teško je izbjeći zaključak da je bosanski identitet u prvom redu zasnovan na vjerskoj pripadnosti, čak i u slučajevima kada osobe ne prakticiraju islam kao vjeru. Na sličan se način hrvatstvo povezuje s katoličkom vjerom.

Za razliku od snažne srpske tradicije koja je bosanske muslimane smatrala otpadnicima i optuživala ih za izdaju, prevladavajuće hrvatsko stajalište prema bosanskim muslimanima nikada u svojoj biti nije bilo neprijateljsko. Štoviše, barem na riječima, čak su ustaše, najekstremniji hrvatski nacionalisti tijekom dvadesetog stoljeća, naglašavali “čiste” hrvatske korijene bosanskih muslimana. Ovo je u svakom slučaju bio mit, ali ni na koji način najnegativnija sastavnica ustaške ideologije.

Izjave predsjednika Tuđmana, u kojima upozorava na moguću opasnost islamskog fundamentalizma u Bosni i Hercegovini, treba gledati u kontekstu tadašnjih događaja. Nekoliko visokih dužnosnika SDA školovalo se u radikalnim arapskim državama neprijateljskih prema zapadnom svijetu. Tuđmanov cilj je bio uključenje Hrvatske upravo u taj zapadni svijet. Ispravno, ili (vjerojatno) pogrešno, Tuđman je smatrao da takve osobe olakšavaju djelovanje mudžahedina u Bosni i Hercegovini. Ako se prisjetimo koliko je američkih stručnjaka, uključujući i obavještajnu službu CIA, upozoravalo na

moćući utjecaj islamskog fundamentalizma na Bosnu i druge dijelove Balkana – iako osobno smatram takve strahove pretjeranima – onda se Tuđmanove izjave više ne čine tako čudnim ili posebno zlonamjernima.

Promatrajući protekle događaje, mnoge osobe, kako one s područja bivše Jugoslavije tako i druge, možda smatraju da je raspad bivše Jugoslavije bio pogreška koja je naštetila glavnini njezinih stanovnika i naroda. Ipak, treba znati da ni bivša Jugoslavija, u različitim oblicima u kojima je postojala od 1918., niti Bosna i Hercegovina kao republika ili nezavisna država, nikada nisu dosegle razinu političke institucije koja je od većine svog stanovništva mogla tražiti bezuvjetnu vjernost, na način na koji je to očigledno moguće u npr. Danskoj ili Sjedinjenim Američkim Državama.

Nije neprirodno ili izdajnički razmišljati koje su druge mogućnosti stajale pred SFRJ, osim one koja se i ostvarila - raspada na njezine nekadašnje republike kao međunarodno priznate države. Kako sam pokazao, svi sudionici u raspadu Jugoslavije, uključujući međunarodne posrednike i vodstvo bosanskih Muslimana, uzimali su u obzir različite ishode.

Govoriti o ustrajnom i od početka smišljenom planu HDZ-a da podijeli Bosnu i Hercegovinu na štetu Muslimana može samo ona osoba koja zanemari višeslojan i često kontradiktoran proces raspada Jugoslavije.

Kako bi dodatno osnažio moju tvrdnju da nije postojala skrivena zavjera predsjednika Tuđmana i niza dužnosnika HDZ-a Hrvatske i Bosne i Hercegovine o zločinačkoj i kriminalnoj podjeli Bosne i Hercegovine u dogovoru sa srbijanskim predsjednikom Miloševićem, citirao sam cijeli niz provjerenih stručnjaka o bivšoj Jugoslaviji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini – dr. Noela Malcolma, dr. Christophera Cvića i profesora Ivu Banca. U slučaju Cvića i Banca radi se o osobama koje su kritizirale druge aspekte Tuđmanove politike, kao npr. njegov odnos prema oporbenim strankama i slobodi tiska, pa njihovo odbacivanje teza o Tuđmanovoj zavjeri da podijeli Bosnu dodatno jača moju tvrdnju.

Čini se da profesor Donia interpretira razvoj stanja u HDZ-u BiH na pojednostavljeni način, kako bi potvrdio tvrdnju o unaprijed smišljenom Tuđmanovom planu agresije na BiH. Nadam se da sam dokazao da je HDZ vodio politiku koja je bila puno složenija od toga.

Zanemarujući politiku koju su vodili Muslimani, profesor Donia i tužiteljstvo prikazuju ove događaje na pogrešan način.

Treba uzeti u obzir da su se predsjednik Izetbegović i njegovi suradnici u SDA našli u vjerojatno iznimno teškoj situaciji tijekom 1991. i 1992., neposredno prije nego što je Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost. Ipak, ne smiju se zanemariti neki od Izetbegovićevih poteza, odnosno njegova namjerna pasivnost, u razdoblju dok su JNA i srpski pobunjenici od srpnja do prosinca 1991. napadali Hrvatsku i koje je prethodilo proglašenju nezavisnosti BiH. Takvo njegovo držanje moralo je kod Hrvata, kako onih u BiH, tako i onih u Hrvatskoj, stvoriti sumnju u pouzdanost muslimanskog vodstva u odnosu na Beograd.

Na obrambene pripreme bosanskih Hrvata mora se gledati u sasvim drugom svjetlu, ako se uzme u obzir da Izetbegovićeve vlasti nisu pokušale spriječiti JNA kada je ona tijekom 1991. koristila bosansko-hercegovački teritorij u napadu na Hrvatsku, a također su naredile da se oružje republičke teritorijalne obrane preda JNA. Takve mjere kojima se željelo steći povjerenje nisu umirile Beograd niti vodstvo bosanskih Srba, ali su istovremeno stvorile veliko nezadovoljstvo bosanskih Hrvata koji su upravo u to vrijeme bili svjedoci pokolja svojih sunarodnjaka u npr. Vukovaru.

Očigledno je da je tijekom 1990. i 1991. predsjednik Tuđman razmatrao i mogućnosti u kojima bi Hrvatska ostala u sastavu preuređene labave jugoslavenske zajednice. Ako se prate događaji od agresije JNA i srpskih pobunjenika krajem lipnja 1991. do poraza bosanskih Srba od združenih hrvatsko-bošnjačkih snaga, potpomognutih zračnim udarima NATO saveza krajem ljeta 1995., očigledno je da samo osoba koja je potpuno obuzeta teorijom zavjere može zamisliti suradnju Tuđmana i Miloševića i njihovih bosanskih suradnika.

Treba priznati da takva teorija zavjere počiva na motivima koji nisu razumno utemeljeni i nemaju namjeru pravilne povijesne raščlambe događaja. Njih promiču osobe koje su naknadno postale Tuđmanovi politički protivnici ili su se u njega razočarale nakon što im nije pružio potporu ili dao unapređenje. Te činjenice pomažu nam shvatiti složenu prirodu sukoba između Hrvata i Bošnjaka.

Nisam kompetentan da razmatram točan slijed događaja koji su se dogodili u Ahmićima i oko njih 16. travnja 1993. Ipak, moje svjedočenje daje širi okvir u kojem je objašnjeno djelovanje međunarodnih posrednika, povezanost događaja u Ahmićima s onima u Srebrenici i neke aspekte medijskog izvještavanja o masakru u Ahmićima na koje je utjecao Britanski bataljun UNPROFOR-a. Sve ovo tjera nas da postavimo određena pitanja i posumnjamo u neke naizgled očite pretpostavke u vezi s prirodom muslimansko-hrvatskog sukoba.

Ovi događaji trebaju biti stavljeni u kontekst društva koje je u ratu doživjelo velike poremećaje i stoga doživjelo znatnu radikalizaciju. Iako su Muslimani od proljeća 1992. dobili status žrtve srpske agresije, to nije značilo da su muslimanske postrojbe uvijek postupale s najvišom razinom čuvanja ljudskih prava i imovine drugih naroda. Nažalost, u njihovu radikaliziranom i očajnom stanju, muslimanske postrojbe i izbjeglice su prihvatile liniju manjeg otpora, pa su počele smatrati središnju Bosnu, dobrim dijelom naseljenu Hrvatima, pogodnim područjem na kojem mogu nadoknaditi strašne gubitke koje su im nanijeli Srbi u istočnoj i sjevernoj Bosni.

Iz perspektive povjesničara i uzimajući u obzir sve raspoložive dokaze u vezi s raspadom Jugoslavije i izbijanjem hrvatsko-muslimanskog sukoba u središnjoj Bosni, čini se da je potpuno neutemeljeno tvrditi da je postojala dobro prikrivena hrvatska strategija o podjeli Bosne. Pozadina strašnih događaja daje naslutiti da su se hrvatski i muslimanski političari na svim razinama našli u sukobu, koji niti jedna strana nije željela i koji je služio

interesima njihova obostranog srpskog protivnika. Taj sukob je također dao opravdanje politici glavnih država zapada, a posebno Velikoj Britaniji i Francuskoj, koje su željele izbjeći vojnu intervenciju ili ukidanje embarga na uvoz oružja, a nikada nisu željele da dođe do stvaranja nezavisne Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

2. Povijesni položaj Bosne i Hercegovine

Izbijanjem srpske agresije na BiH u proljeće 1992., njezina vlada predvođena Muslimanima dobila je veliku međunarodnu naklonost, barem u javnosti zapadnih i muslimanskih zemalja. Ova potpora je bila vidljiva i u akademskoj zajednici tih zemalja. Iako sam i osobno imao slične poglede i ako je takva naklonjenost u političkom i moralnom smislu bila poželjna i pohvalna, ona je stvorila vlastiti mit kako bi se suprotstavila promidžbi koja je opravdavala napade srpskih vojnih i paravojnih snaga.

Tako se stvorio dobronamjerni mit da je Bosna i Hercegovina povijesna zajednica s dugom tradicijom, jedna od rijetkih europskih sredina s ustaljenim građanskim zajednicama koja je postojala u sklopu lako prepoznatljivih granica s višestoljetnim kontinuitetom. Smatralo se da su Bosanci, iako različite vjerske pripadnosti, ipak ujedinjeni jedinstvenom tradicionalnom građanskom pripadnošću, koju su navodno zadržali i u sadašnjem razdoblju. U skladu s time, smatralo se da je povijesna Bosna građansko i otvoreno društvo (u najpozitivnijem smislu u kojem se ti pojmovi koriste u 20. stoljeću) i kao takvo temeljito različito od susjednih područja.

Nažalost, Bosna nije izolirana cjelina, niti je to ikada bila. Njezine sjevero-zapadne granice toliko su puta spomenute da su se počele ukazivati kroz povijesne magle zadobivši karakteristično značenje slično onom kojeg doverski bijeli grebeni (White Cliffs of Dover) imaju u engleskoj povijesti. No, te granice su više privid nego ustaljeno geografsko obilježje. U mjeri u kojoj su te granice bile čvrsto određene, to su učinile strane sile više zato da omeđe područja svojih interesa ili uprave, nego iz potrebe da udovolje željama i vjernosti Bosanaca.

Vidljivi kontinuitet *zapadnih i sjevernih* granica Bosne nakon osmanskih osvajanja je varka ako se smatra da te granice imaju kontinuitet s bosanskom državom prije 1463. godine. Brojni geostrateški razlozi koji su uspostavili granicu između Hrvatske i Bosne prije osmanskih osvajanja također su uzeti u obzir i nakon 1463. godine. No, nakon te godine odnos između društava razdvojenih tom granicom više nije bio isti. Do tada se radilo o granici između dviju kršćanskih država koje su u osnovi imale slične političke, društvene i vjerske strukture. Nakon osmanskih osvajanja Hrvatska i dalje postoji (od 1526. kao dio Habsburške monarhije), ali Bosna postaje pašaluk Osmanskog carstva i djeluje po smjernicama koje su Turci razvili tijekom prijašnjih stoljeća izvan Bosne, a dobrim dijelom i izvan Balkana.

Prelazak znatnog dijela stanovništva na islamsku vjeru također predstavlja svjestan prekid s bosanskom kršćanskom prošalošću. Nova vjerska struktura i

njezino učenje označavali su potpuni prekid s prijašnjim kršćanskim zajednicama na tom području, do čega ne bi moglo doći bez osmanskih osvajanja. Bez obzira na važnost neriješenih kontraverzi o tome koliko su kršćanske hereze (bogumili ili patareni) stvorile neslaganje s katoličkim ili pravoslavnim kršćanstvom i u kojoj je mjeri to pridonijelo prijelazu na islam, činjenica je da bez osmanske invazije i okupacije do prijelaza na islam ne bi došlo. Shodno tome 1463. predstavlja dramatičnu prijelomnu točku bosanske povijesti.

Uz sve ovo, potpuno oblikovanje osmanske Bosne trajalo je gotovo 150 godina.

Turci su tek 1592. osvojili hrvatsko uporište Bihać. Nakon toga je bihaćko područje, koje su tijekom rata 1992.-1995. usprkos srpskom okruženju Muslimani uporno branili, doživjelo dobrim dijelom sličan proces kao i Vojna krajina koja je to područje okruživala sa zapadne i sjeverne strane. Srbi su naseljeni u habsburškoj Vojnoj krajini kao kršćanska vojna snaga koja je trebala poslužiti kao prva crta obrane od osmanskih navala i pljačkaških pohoda organiziranih iz osmanskih pokrajina. U tom kontekstu pretvaranje Bihaća u muslimansko područje predstavljao je strateški potez osmanskih vlasti u cilju osiguranja nadzora nad najsjeverozapadnijim rubom Osmanskog carstva.

Ivo Banac smatra da se "kontinuitet bosanske pokrajinske posebnosti također održao zbog nekoliko čimbenika koji bosansko društvo čine različitim od ostalih osmanskih pokrajina", i on jest u pravu kada naglašava relativnu autonomiju muslimanskih elita koje su zadržale posebne nasljedne posjede i korištenje vlastitog "bosanskog" jezika umjesto osmanskog turskog jezika. Ipak, profesor Banac navodi primjere koji potkopavaju suvremeni mit o kontinuitetu bosanske državnosti koji se proteže od razdoblja srednjovjekovne bosanske države prije 1463., kroz burno osmansko razdoblje i sve do danas. Na primjer, Bosna "za razliku od drugih osvojenih balkanskih zemalja nije razbijena u skup nekoliko proizvoljnih cjelina" nego je "u stvari *proširena* (moj kurziv) nekadašnjim središtem hrvatske države na jadranskoj obali i njegovom zaleđu, kao i dijelovima Slavonije ... Novopazarski Sandžak također je pripadao (osmanskoj) Bosni i njegovo najvećim dijelom islamizirano stanovništvo smatralo se Bosancima". Banac također zaključuje da je osmanska "Bosna... uključivala gradove poput npr. Bihaća, jednog od sjedišta srednjovjekovnih hrvatskih sabora, koji *nikada* (kurziv M. A.) nisu bili dio srednjovjekovne Bosne".¹

Banac također smatra da je "osmanski običaj podjele stanovništva na vjerske zajednice bio ključni čimbenik nacionalnih promjena u Bosni. Katolici su nastavili održavati veze s Hrvatskom. Pravoslavna zajednica uspostavila je veze sa Srbijom".²

Tako se pod osmanskom upravom oblikovao specifični bosanski identitet muslimana koji govore slavenski jezik. On je uključivao islamizirane Slavene koji su živjeli u područjima izvan granica srednjovjekovnog bosanskog

¹ Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell UP, Ithaca, 1988., 41.

² ISTI, 41.

kraljevstva, koja su sultanovom naredbom naknadno uključena u sastav Bosanskog pašaluka. Primjer za jedno takvo područje je današnji Sandžak.

Za katoličke Hrvate i pravoslavne Srbe tijekom osmanske vladavine Bosna je područje na kojem žive, a ne cjelina kojoj duguju svoju vjernost. Bilo je mudro pokoriti se sultanu i njegovim namjesnicima kako bi se izbjegle oštre posljedice za nepokorne. Takvo stanje ipak nije potaknulo bilo kakvo voljno poistovjećivanje s vladajućim sustavom, čak niti na mjesnoj razini.

Ipak, treba naglasiti da su osmanska osvajanja ostavila manje negativnih posljedica na kasniji odnos katolika Hrvata prema bosanskim muslimanima, nego što je to bio slučaj sa Srbima. Možda u činjenici što su pravoslavni Srbi gotovo u potpunosti potpali pod osmansku vlast treba tražiti objašnjenje za njihovu nesnošljivost prema onome što su smatrali perfidnošću nekadašnjih kršćanskih Slavena "poturica". Takva nesnošljivost bila je puno manje vidljiva kod Hrvata čiju su maticu nadzirali Habsburgovci ili u Dubrovačkoj Republici koja je priznavala osmansko vrhovništvo.

Čini se da je i većina Hrvata, kao i brojni Srbi, *u biti* i dalje smatrala bosanske muslimane dijelom svoje nacije, bez obzira na promjenu vjere. Naravno, Srbi i Hrvati su se prepirali kojem od ta dva naroda pripadaju slavenski muslimani, pri čemu su Hrvati imali puno pozitivnije stajalište prema tom pitanju. Ipak, muslimani su pripadali i jednoj široj islamskoj zajednici. Sultan nije bio samo njihov svjetovni vladar, nego i kalif (duhovni vjerski vođa). Iako su uglavnom govorili slavenski jezik, bosanski muslimani su imali privilegirani položaj u odnosu na ostale muslimane u Osmanskom carstvu, te su sudjelovali u svim islamskim vjerskim običajima (hadžiluk).

Naravno, na lokalnoj razini, bosanski muslimani (u sklopu današnjih bosanskih granica) imali su bliske odnose s drugim muslimanima na tom području, koji su također bili pod osmanskom upravom sve do njezina potiskivanja, posebno nakon 1804. Posebno treba naglasiti da su konvertiti na islam i njihovi nasljednici na području Sandžaka imali iznimno dobre odnose s bosanskim muslimanima. Oni su se i smatrali pripadnicima iste zajednice, budući da su govorili isti jezik. Ipak, i Beograd, koji je do 1869. imao više od 150 džamija, bio je jedan od regionalnih vjerskih središta bosanskih muslimana.

Srpska nesnošljivost kako prema muslimanima, tako i prema njihovoj arhitekturi, uzrokovala je tijekom 19. stoljeća slabljenje veza bosanskih muslimana s Beogradom, Nišom i drugim srbijanskim gradovima. Kako se Srbija kretala prema potpunoj nezavisnosti, uništavane su džamije na njezinu području, a došlo je i do (djelomičnog) etničkog čišćenja muslimana, posebno iz sjevernih područja Srbije.

Kako je Osmansko carstvo tijekom 19. stoljeća sve više slabilo državnici i političari Habsburške monarhije razmatrali su pozitivne i negativne učinke do kojih bi moglo doći u slučaju aneksije Bosne i Hercegovine. Već tijekom 1869. u Beču se ozbiljno raspravljalo o tom pitanju, ali je glavni argument protiv aneksije bio strah od jačanja hrvatskog čimbenika u Monarhiji. Smatralo

³ Noel MALCOLM, *Bosnia: A Short History*, Macmillan, London 1994., 136.-137.

se očitim da će stanovništvo BiH biti blisko Hrvatima, koji su nakon sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. imali poseban položaj u Monarhiji.

Tek nakon što je 1876. izbio rat između Srbije i Osmanskog carstva, pojavila se opasnost srbijanskog širenja na tom području. Beč i Budimpešta su zaključili da je ključni interes Monarhije preduhitriti takav razvoj događaja na području Bosne.³

Nakon što je Austro-Ugarska 1878. zauzela BiH i novopazarski Sandžak, došlo je do velikog, iako u točnim brojkama nikada utvrđenog, iseljavanja muslimana u Osmansko carstvo. Da bi se shvatila tradicija etničkog ili zajedničkog identiteta, treba znati da su svi slavenski muslimani koji su iz Srbije, Crne Gore i (od austro-ugarske vojske okupirane) Bosne i Hercegovine preselili u Osmansko carstvo, proglašeni od tamošnjih vlasti "Bošnjacima". Smatra se da danas u Turskoj živi i do 350.000 osoba podrijetlom s tih područja.⁴

Ključna osoba u promicanju posebnog bosanskog identiteta nakon 1878. bio je Madžar Benjamin Kállay, državni dužnosnik i stručnjak za južne Slavene. On je u razdoblju od 1882. do 1903. bio na čelu zajedničkog Ministarstva financija Austro-Ugarske Monarhije. Kállay je bio protiv aneksije BiH, bojeći se da bi taj potez ojačao položaj Hrvatske. Aneksijom BiH broj Hrvata u Monarhiji povećao bi se za jedan milijun, dok bi dotadašnji specifičan zemljopisni raspored hrvatskih područja bio strateški i gospodarski poboljšan uključivanjem bosansko-hercegovačkog prostora.⁵

Dr. Malcolm smatra da su se tijekom razdoblja osmanske vladavine "brojni bosanski katolici nadali da će im Hrvatska i Dalmacija pružiti podršku, a možda čak i oslobođenje. No, iza takvih nada nalazili su se vjerski, a ne nacionalni motivi".⁶ Ova tvrdnja nije istinita, budući da se očigledno radilo o političkom pitanju. Ako su katolici gledali prema Zapadu koji će ih "osloboditi", bila je tu očigledno riječ o izražavanju političke pripadnosti. Bosanskim katolicima bilo je draže da žive u zajedničkoj državi s drugim katolicima, pa čak i ako se ona nalazi pod habsburškom vlašću, iako su tijekom 19. stoljeća Hrvati sve više dovodili u pitanje legitimnost Habsburgovaca, zalažući se za samostalnost ili za samostalnu zajedničku državu sa Srbima.

Usprkos Kállayevoj potpori i poticaju, zajednički bošnjački identitet Hrvata, Srba i Muslimana nije uspostavljen. Kállay nije mogao izolirati Bosnu i Hercegovinu od njezinih susjeda u Monarhiji, niti od Srbije i Crne Gore. Dr. Malcolm smatra: "Hrvatski i srpski nacionalizam proširio se među bosanskim katolicima i pravoslavicima upravo kroz mrežu svećenika, učitelja i kruga čitatelja novina, čije je postojanje pomogla upravo austro-ugarska uprava. Bilo je sve jasnije da je Kállayeva zamisao o 'Bošnjacima' osuđena na propast".⁷ Nakon

⁴ ISTI, 140.

⁵ ISTI, 147. i dalje.

⁶ ISTI, 148.-149.

⁷ ISTI, 149.

što je Austro Ugarska 1908. i formalno anektirala BiH, Sandžak je vraćen pod osmansku upravu.

Sarajevski atentat 28. lipnja 1914. pokazuje dvije stvari. Kao prvo, ekstremna skupina prosrpskih (iako se Gavrilo Princip smatrao "Jugoslavenom") aktivista bila je spremna ubiti habsburškog prestolonasljednika. Kao drugo, velika većina bosansko-hercegovačkog stanovništva (muslimani i Hrvati, ali i brojni Srbi) nije odobravala ubojstvo, iako je Mlada Bosna imala i neke članove Hrvate i Muslimane.⁸

Pobjeda sila Antante u Prvom svjetskom ratu oblikovala je novostvorenu jugoslavensku državu. Zanemarene su rasprave i alternativna rješenja koja su razmatrana tijekom rata i koja su naglasak stavljala na nacionalna prava nesrpskih naroda, kao i mogućnosti uspostave preuređene Habsburške monarhije u čijem bi sastavu bili svi južni Slaveni. Srbija, predvođena prestolonasljednikom Aleksandrom I. Karađorđevićem, smatrala se ratnim pobjednikom i njezina vojska je često postupala vrlo loše s "oslobođenim" stanovništvom nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, a posebno s Muslimanima u Bosni.⁹

Nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (koje ćemo iz praktičnih razloga zvati "Jugoslavija"), glavnina zastupnika Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) izabраниh u skupštinu smatrala se Hrvatima (monarhistička Jugoslavija nije priznavala poseban muslimanski nacionalni identitet). Primjerice 1923. godine smatralo se 17 od ukupno 18 zastupnika JMO-a i njihovih zamjenika Hrvatima. Ipak, i osamnaesti zastupnik, Fehim Spaho, brat vođe JMO-a dr. Mehmeda Spahe, izjašnjavao se u popisu stanovništva kao Hrvat. On je od 1938. do 1942. bio *reis ul-ulema*, odnosno duhovni poglavar jugoslavenskih muslimana.¹⁰ I profesor Donia koristi se ovim brojkama, ali navodi samo podatke prikupljene neposredno nakon stvaranja jugoslavenske države, kada još nije došlo do kasnije brzog razočaranja jugoslavenskih Muslimana srpskom prevlašću.

Istina je da je šest oblasti na koje je BiH podijeljena u jugoslavenskoj državi odgovaralo austro-ugarskoj podjeli BiH na šest okruga (*Kreise*). U vezi s time, dr. Malcolm u svojoj knjizi navodi: "Bosna je bila jedini konstitutivni dio Jugoslavije koji je na taj način zadržao svoju posebnost", ali je i on ipak morao priznati da se taj kontinuitet proteže samo do "zadnjeg razdoblja osmanske uprave".¹¹ U biti, teritorijalno-upravni preustroj u novoj kraljevini bio je izvršen onako kako je to najviše odgovaralo potrebama i željama kraljevske vlade u Beogradu.

⁸ ISTI, 156.-157.

⁹ Za brojčane podatke muslimanskih žrtava srbijanskih i crnogorskih postrojbi vidjeti, N. MALCOLM, n. dj., 162.-163.

¹⁰ I. BANAC, n. dj., 375.

¹¹ N. MALCOLM, n. dj., 165.

¹² ISTI, 169.

Kralj Aleksandar I. je 1929. godine preimenovao svoju državu u "Kraljevinu Jugoslaviju" i promijenio njezin upravno-teritorijalni ustroj. Bosanski teritoriji je podijeljen između četiri od ukupno devet novih banovina. S popriličnom razinom melodramatičnosti, ali i sasvim pogrešno, dr. Malcolm sa žaljenjem zaključuje: "Po prvi put u više od 400 godina, Bosna je podijeljena!"¹² Činjenica je, kako se vidi, da neki dijelovi današnje Bosne nisu ušli u njezin sastav sve do 1592., dok su druga područja, kao npr. Sandžak, odvojena od Bosne nedugo prije, odnosno 1909. godine.

Kralj Aleksandar I. je ubijen 1934. u atentatu koji je izvršila ekstremna makedonska organizacija VMRO za potrebe ustaša, ekstremne hrvatske nacionalističke skupine, uz financijsku pomoć Mussolinijeve Italije. Nakon toga je bilo otvoreno pitanje novog preustroja Kraljevine Jugoslavije. Knez Pavle, koji je preuzeo namjesništvo, i vlade pod njegovim utjecajem bile su pod sve većim pritiskom da razriješe nezadovoljstvo u zemlji, istaknuto kod Hrvata. Dodatan razlog bila je činjenica vanjske prijetnje Jugoslaviji od fašističke Italije i nacističke Njemačke, čija se zajednička prisutnost na tom području sve jače osjećala.

U kolovozu 1939. postignut je sporazum između vodećeg hrvatskog političara Vladka Mačeka i srpskog predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića, kojime je osnovana nova Banovina Hrvatska u preustrojenoj Jugoslaviji i u čiji su sastav ušli veliki dijelovi onoga što je danas priznato kao bosanski teritorij. Ovo ima posebnu važnost, budući da su granice Banovine Hrvatske imale ulogu u razmišljanjima koja su dovela do Vance-Owenovog mirovnog plana i rasprava o njemu u proljeće 1993. godine.

Kao i namjesnik knez Pavle, i Maček je bio protivnik nacista i ustaša. Maček je smatrao da njegov sporazum s Cvetkovićem jamči Hrvatima njihova prava nakon 20 godina srpske dominacije, a istovremeno onemogućava djelovanje ustašama iza kojih su stajali interesi talijanskih fašista. Ipak, međunarodna situacija se znatno pogoršala neposredno nakon potpisivanja Sporazuma. Vojnim pobjedama nacističke Njemačke, ali, ironijom slučaja, i Hitlerovom potrebom da pomogne Talijanima u Grčkoj, Jugoslavija se našla pred sve većim pritiskom da surađuje s Trećim Reichom. U ožujku 1941. knez Pavle se složio da Jugoslavija pristupi Trojnom (Antikominternu) paktu, ali tek nakon što su nacisti prihvatili da njihove postrojbe neće ući u Jugoslaviju i da će poštovati njezin suverenitet.

Umjesto da prihvate izvanredne Hitlerove ustupke, nerazumna skupina srpskih nacionalista u jugoslavenskoj vojsci, potaknuta britanskom obavještajnom službom izvela je državni udar, koji je doveo do nacističkog napada na Jugoslaviju i njezina državnog sloma. Da nije došlo do nacističke invazije i zauzimanja Jugoslavije, uspostava ustaškog režima u Hrvatskoj ne bi bila moguća.¹³

¹³ Za pozdani prikaz tih događaja vidjeti Christopher BENNETT, *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, Hurst, London 1995., 39.-42.

Činjenica da je takozvana Nezavisna Država Hrvatska (NDH) ovisila o nacistima i talijanskim fašistima i da je počinila zločine prema tisućama Srba, oblikovala je strano mišljenje o Hrvatskoj sve do današnjeg dana, unatoč činjenice da se puno više Hrvata, uključujući mladog Franju Tuđmana, borilo u partizanima protiv suradnika okupatora. Posebno treba uzeti u obzir činjenicu da se partizanima pristupalo dobrovoljno, pa je takav izbor bio dosta rizičan, dok je NDH koristila svoje državne ovlasti kako bi novačila ljude u svoju vojsku.

Režim Ante Pavelića se divljački obračunavao sa Srbima i političkim protivnicima, ali je težio pridobiti naklonost muslimana. Već 25. travnja 1941. Pavelić je izjavio Fehimu Spahi da želi da se bosanski muslimani (koji su se našli u sastavu NDH) osjećaju "slobodni, zadovoljni i ravnopravni". Jedanaest bivših članova JMO-a pozvano je da uđu u Hrvatski državni sabor NDH u Zagrebu, iako nije bila riječ o pravom predstavničkom tijelu.¹⁴ Poput predstavnika drugih vjerskih zajednica u NDH, i muslimansko svećenstvo je bilo zgroženo okrutnostima i bezakonjem koje je novi režim pokazao prema Srbima i Židovima. Ipak, njihovi protesti, kao ni oni katoličke crkvene hijerarhije, nisu imali puno uspjeha. U svakom slušaju glavna prijetnja muslimanima dolazila je od srpskih četnika. Čak su i relativno umjerene četničke vođe, koje su se jugoslavenskim jedinstvom željeli suprotstaviti njemačkim i talijanskim okupatorima, smatrali da "ne može biti pravog jedinstva s njima (muslimanima)".¹⁵

Pod izlikom obračuna sa suradnicima okupatora, Titovi partizani mogli su također izvršiti čistku svih potencijalnih političkih protivnika.¹⁶ Mješavinom komunističkih progona i odlaska političkih protivnika u egzil, tijekom razdoblja od 1945. do 1948., stanje u zemlji se stabiliziralo. Nakon što je u lipnju 1948. izbio sukob sa Staljinom, Tito se također obračunao i s nelojalnim komunistima.¹⁷

3. Shvaćanje hrvatskog nacionalizma

Tijekom intervencije NATO-a na Kosovu 1999. organizirana promidžbena djelatnost u većem dijelu zapadnih medija imala je cilj demonizirati Srbe i označiti ih kao "neprijatelja". Zato se teško i sjetiti da su mediji na potpuno različit način prikazivali balkanske "pozitivce" i "negativce" prije i neposredno nakon što su 1991. počeli ratovi na području bivše Jugoslavije. Ipak, bilo kakva

¹⁴ N. MALCOLM, n. dj., 185.

¹⁵ ISTI, 187.

¹⁶ Ljubo SIRC, *Between Hitler and Tito: Nazi Occupation and Communist Oppresion*, London 1989.

¹⁷ I. BANAC, *With Stalin Against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Cornell UP, Ithaca 1989.

¹⁸ Pod "političkom korektnošću" ne mislim neophodno na vrijednosti koje primjenjuju naprednija američka sveučilišta. Puno više mislim na često neizrečene pretpostavke koje o strancima imaju političari, diplomati, generali, značajniji novinari i osobe koje se bave primjenom psiholoških metoda u ratovanju.

raščlamba reakcije međunarodne zajednice i njezinih predstavnika na raspad socijalističke Jugoslavije mora uzeti u obzir zapadne stereotipe i njihovo vrednovanje balkanskih naroda u skladu sa standardnom vrijednošću političke korektnosti.¹⁸

Poput drugih balkanskih naroda i Hrvati su tek tijekom 19. stoljeća kao nacija prvi put percipirani u zapadnoj Europi, a svakako i u Velikoj Britaniji. Srbi su poput Byronovih Grka ušli u svijest britanske javnosti kao hrabri borci koji se bore za svoju slobodu protiv bezobzirnih i okrutnih Turaka. Za razliku od toga, Hrvati su shvaćeni kao lojalni, možda čak i ponizni podanici reakcionarnih Habsburgovaca. Negativna slika Hrvata kao naroda je ustanovljena kada su prvi put spomenuti u britanskoj javnosti tijekom 1848. Tada se činilo da su hrvatske postrojbe (iako se u njima nisu nalazili samo Hrvati) bana Jelačića odigrale ulogu pokornih izvršitelja reakcionarne borbe protiv mađarskih nacionalista, na koje se gledalo kao na romantične liberalne revolucionare koji su se pobunili protiv Monarhije. Pri tome treba znati da je mađarska revolucija barem jednim dijelom bila motivirana željom da se osigura mađarska prevlast nad Slavenima i Rumunjima, uključujući i njihovo protjerivanje.

Kritika Hrvata u događajima 1848. i kasnije nije dolazila samo iz liberalnih krugova. Karl Marx i Friedrich Engels, koji se mogu smatrati dvojicom najutjecajnijih europskih intelektualaca u sljedećih sto i više godina, pokrenuli su protiv Hrvata rasprave neviđene žestine i pune rasističkih uvreda: "Austrija uzdrmana u temeljima opstaje zahvaljujući naklonjenosti Slavena za crnožutu boju... riječ je upravo o Hrvatima". Prema Marxovim novinama *Neue Rheinische Zeitung*, Hrvati su "Horde ništarija, lupeža i skitnica... rulja, podli seljaci najamnici, bljuvotina...". Engels je osobno objavio "rat uništenja i bezobzirnog terora" protiv tog "otpada od naroda". Čak i tijekom osamdesetih godina 19. stoljeća Engels i dalje "nije imao milosti" prema Hercegovcima.¹⁹

Na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919. godine, britanski premijer Lloyd George je bio zadovoljan zbog uspostave Jugoslavije na ruševinama Habsburške Monarhije. Ipak, nije se suprotstavljao talijanskim željama za aneksijom Istre i dijelova Dalmacije, budući da su "Hrvati iskorišteni od strane Habsburgovaca (1848.) kako bi se slomila i pokorila talijanska želja za slobodom i kako bi se pohvatali, zatvorili i smaknuli talijanski rodoljubi". Lloyd George je čak naveo i stihove A. H. Clougha:

"I see the Croat soldier standing,
Upon the grass of your redoubts;
The eagle with his wings flouts
The breathe and beauty of your land".²⁰

¹⁹ Mark ALMOND, *Europe's Backyard War: The War in the Balkans*, Heinemann, London 1994., 70.-71. Ovdje su navedeni primjeri marksističkog zalaganja za uništavanje Hrvata i drugih "reakcionarnih naroda".

²⁰ M. ALMOND, n. dj., 72.-73.

Drugi svjetski rat je u Velikoj Britaniji opet pojačao protuhrvatske osjećaje. Groteskna priroda Pavelićeva režima potvrdila je ustaljene predrasude. Konzervativni političari poput Sir Fitzroya Macleana i Randolpha Churchilla, kao i Williama Deakina, jednog od Churchillovih predratnih suradnika, stigli su među Titove partizane. Time je dana britanska potpora obnovi jugoslaven-skog jedinstva nasuprot kvislinškog separatizma, čak ako je to jedinstvo trebalo biti uspostavljeno i pod komunistima. Prekid veza između Staljina i Tita 1948. godine samo je obnovio međusobnu sklonost britanskih konzervativaca i Tita. Kada je 1991. lord Carrington određen kao mirovni posrednik Europske zajed-nice za Jugoslaviju, prvo što je napravio bio je poziv Sir Fitzroyu Macleanu na zajednički doručak, kako bi ga mogao ispitati o stanju na tom području.

Stariji britanski državnici redovito su promatrali sukob koji je izbio 1991. kao ponavljanje Drugog svjetskog rata, pa se na Njemačku gledalo kao na velikog protivnika koji utječe na svoje nekadašnje balkanske kvislinge. Sir Fitzroy Maclean ni u kojem slučaju nije bio jedini u takvim razmišljanjima, ali njegovo ratno iskustvo u Jugoslaviji tijekom Drugog svjetskog rata davalo mu je nepobitan ugled i utjecaj, posebno među pripadnicima britanske vojske. U pro-sincu 1991. Maclean je uvjeravao gledatelje glavne informativne emisije BBC-a *Newsnight* da su Srbi "razumljivo... vrlo svjesni njemačke opasnosti", a također je prihvatio novinarski opis ujedinjenje Njemačke kao "Četvrtog Reicha".²¹

Pretpostavka da su hrvatski nacionalisti iz devedesetih godina samo sljed-nici ustaških kolaboracionista i samim time podjednako moralno odbojni bila je raširena među britanskim političarima i medijima. Npr. kada sam krajem veljače 1994. razgovarao s britanskim ministrom vanjskih poslova Douglasom Hurdом, shvatio sam da on nema pojma da je Tuđman tijekom Drugog svjet-skog rata bio u partizanima, a ne na strani suradnika okupatora, što mu je zatim potvrdio i jedan od njegovih suradnika!

U travnju 1993., neposredno nakon vijesti o hrvatsko-muslimanskim sukobima u središnjoj Bosni, puno intervjuao dao je i lord Healey, ugledna osoba britanskog javnog života i bivši ministar obrane i ministar financija u laburističkim vladama. Njegova objašnjenja geopolitičkih aspekata tog sukoba također su bila zasnovana na teoriji o HDZ-u kao nasljedniku ustaštva.

Prema mišljenju Healeyja, Njemačka podržava Hrvatsku "jer je Njemačka bila hrvatski saveznik tijekom Drugog svjetskog rata... tijekom tog razdoblja Hrvati su pobili skoro jedan milijun Srba". U vezi s tekućim događajima, Healey je uporno tvrdio, "Ne zaboravite da hrvatske snage, koje ubijaju Muslimane i Srbe,... nose kukaste križeve na svojim kacigama, neki od njih nose odore SS-a i pozdravljaju nacističkim pozdravima!" Za ove tvrdnje nije dao nikakve dokaze, niti je to od njega itko tražio. Healey se jednostavno uklo-pio u logični niz fantastičnih zaključaka kao dijela predrasuda o Hrvatima u glavnim britanskim medijima.²²

²¹ ISTO, 369., bilj. 49.

²² Za komentar lorda Healeyja koji je dao 28. travnja 1993. u informativnoj emisiji drugog pro-grama BBC-a *Newsnight*, vidjeti M. ALMOND, n. dj., 321. Treba se sjetiti da je lord Healey davao

Kada je opsada Vukovara bila na vrhuncu, britanska informativna postaja *Channel Four News* odlučila je prikazati dokumentarni film *Ratlines* koji širi predrasude o Hrvatima kao o klerofašističkim suradnicima nacističkoga genocida. U sljedećim mjesecima brojni britanski časnici i vojnici bit će upućeni u Bosnu i Hercegovinu u sastavu Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR). Može se pretpostaviti da su njihova očekivanja i stajališta bila predodređena nakon što su gledali takav dokumentarni film.²³

Protuhrvatski rasizam bio je prikriven visokim idealima političke korektnosti i antirasizma. Npr., kolumnist *Guardiana* Edward Pearce je napisao: "Zbilja, Hrvati su kroz svoju povijest puno klali, pa bi se trebalo zapitati da li bi ime tog naroda trebalo na određeni način preoblikovati da se rimuje sa prerezanim grkljanom".²⁴

Od 1914. Francuska je gledala na Srbiju kao na saveznika. Svatko tko poznaje važnije francuske gradove, Pariz, Lyon ili čak Cannes, primijetio je da su ulice i mostovi dobili imena u čast Srbije i njezinih vođa. U studenom 1991., francuski predsjednik Francois Mitterrand je izjavio: "Hrvatska je bila saveznica nacista, a ne Srbija".²⁵

Uz svu u medijima proširenu sliku o Hrvatima kao neonacistima i glavnim krivcima za raspad Jugoslavije, britanske postrojbe upućene u BiH bile su izložene i puno snažnijim utjecajima koji su njihovo poimanje tamošnjeg rata usmjerili u protuhrvatskom pravcu.

U najboljem slučaju je naivno, a u najgorem slučaju pogrešno smatrati da je osoblje međunarodnih organizacija na području bivše Jugoslavije u potpunosti bilo posvećeno svojim dužnostima u sklopu mandata UN-a i potpuno nepovezano sa svojim nacionalnim vladama. Očito je da su pojedine nacije u sklopu UNPROFOR-a, a posebno britanske i francuske postrojbe, po pravilu primale upute od svojih vlada i da su redovno bili u dogovoru s njima. Osim obavještajnih časnika koji su djelovali u sklopu ovih postrojbi, očito je da je postojao i velik broj prikrivenih obavještajaca na tom području. To je potpuno razumljivo i normalno ako se uzme u obzir osjetljivost područja sukoba. Ipak, njihova prisutnost pod lažnim identitetom kao sudionika i svjedoka događaja neizostavno dovodi u sumnju pouzdanost njihovih svjedočenja.

Treba znati da je John Zametica, kako osobno tako i svojim pisanjem, često bio glavni izvor informacija za britansko civilno i vojno osoblje UN-a koje je trebalo biti raspoređeno na području bivše Jugoslavije. Zametica je 1992.

izravnu potporu Titovim represivnim mjerama, u govoru koji je održao neposredno nakon završetka rata, 1945. na kongresu Laburističke stranke: "Ako jedan radnički pokret smatra potrebnim da uvede veću razinu policijskog nadzora i neposrednog i drastičnog kažnjavanja svojih protivnika nego što bi mi u ovoj zemlji bili spremni tolerirati, moramo biti spremni shvatiti ih". M. ALMOND, n. dj., 404., bilj. 64.

²³ Ovaj dokumentarni film je prikazan u studenom 1991. Postoji i istoimena knjiga, koja daje složeniji prikaz u vezi s tom temom. Mark AARONS, John LOFTUS, *Ratlines: How the Vatican's Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets*, Mandarin, London 1991.

²⁴ *The Guardian* (London), 31. VIII. 1993.

²⁵ M. ALMOND, n. dj., xii.

za potrebe Međunarodnog instituta za strateška istraživanja (*International Institute of Strategic Studies*) načinio izvješće, koje su koristili britanski časnici čak i nakon što je Zametica napustio Britaniju i postao zamjenik ministra vanjskih poslova u vladi Karadžićeve Republike Srpske. Korištenje Zametičina kratkog prikaza uzroka i značenje sukoba na području bivše Jugoslavije u takvim okolnostima objašnjava duboke protuhrvatske i protumuslimanske predrasude koje su britanski časnici imali i *prije* nego što su stigli u BiH.²⁶

Tijekom cijelog tog razdoblja ministri u vladi Johna Majora su uzastupno, kako javno tako i privatno, izjavljivali svoje neprijateljstvo prema Hrvatima. Ministri konzervativne vlade su redovno izvještavali britanski tisak da je Hrvatska marioneta Njemačke i da je njezina nezavisnost priznata pod pritiskom njemačkog kancelara Kohla. Ministri obrane, poput lorda Cranbournea i sir Nicholasa Bonsora bili su posebno neprijateljski raspoloženi prema hrvatskoj nezavisnosti, ali također i prema Bosni i Hercegovini. Njihova stajališta prema Republici Srpskoj bila su puno blaža. Ugledni prosrpski konzervativni zastupnik u britanskom parlamentu Henry Bellingham postao je osobni parlamentarni tajnik Malcolma Rifkinda kada je on 1995. imenovan ministrom vanjskih poslova, iako je Bellingham održavao dobre veze s Johnom Kennedyjem (rođen pod prezimenom Gvozdenović). Jedan drugi konzervativni zastupnik u parlamentu, Harold Elletson, koji je istovremeno bio i osobni tajnik princa Michalea od Kenta, surađivao je s Kennedyjem u jednoj tvrtki za odnose s javnošću. Gospodin Elletson istovremeno je bio i suradnik britanske obavještajne službe MI6, za što je imao odobrenje premijere Johna Majora, iako je bio zastupnik u donjem domu britanskog parlamenta. Neupitno je da je u svojim javnim izjavama gospodin Elletson podržavao bosanske Srbe. Nakon toga britanski tisak je pisao da Elletson djeluje u službi MI6 kako bi od bosanskih Srba prikupio važne informacije za potrebe britanske obavještajne zajednice.²⁷ Ipak, pripadnici britanske vojske i britanska javnost su jedino mogli znati za njegovu javnu djelatnost, u kojoj je uvijek stajao na strani Srba.

Među ambicioznim britanskim časnicima UNPROFOR-a koji su željeli promaknuće, a koji su bili politički svjesni, bilo je malo onih koji su imali hrabrosti suprotstaviti se predrasudama britanske vlade. Stvari se nisu promijenile niti nakon poraza britanskih konzervativaca na općim izborima u svibnju 1997. Dr. John Reid, koji je Elletsona često pratio prilikom njegovih posjeta Republici Srpskoj, postao je ministar oružanih snaga u novoj laburističkoj vladi. Dr. Reid je bio rječit kritičar bosanskih Muslimana i Hrvata. Dr. Reid i tadašnji ministar obrane laburističke vlade u sjeni David Clark ukoreni su

²⁶ Jovan ZAMETICA, *The Yugoslav Conflict*, Adelphi Paper 270, IISS, London 1992. Sir Michael Rose me nakon susreta u Oxfordu pozvao da održim predavanje o jugoslavenskoj krizi u visokoj časničkoj školi u Camberleyu, što sam i učinio 5. travnja 1993. Tom prilikom imao sam mogućnost vidjeti koliko su predrasude usađene u razmišljanja britanskih časnika. Sigurno sam pozvan zabunom, budući da je neprijateljstvo prema Muslimanima i Hrvatima bilo općeprihvaćeno tijekom razgovora i u pitanjima koja su postavljena nakon predavanja.

²⁷ Za ove optužbe koje su uslijedile prije njegova poraza na općim izborima 1997., vidjeti "Pro-Serb Tory MP was MI6 Agent" i "Honourable member's life as a spy", *The Observer* (London), 22. XII. 1996.

od odbora za nadzor rada zastupnika donjeg doma parlamenta. Razlog je bila činjenica da su tijekom posjeta Ženevi u kojoj su se sastali s Radovanom Karadžićem, dopustili da im on plati hotelske troškove. Znakovito je da je do tog sastanka došlo 1993. godine. Tijekom tog posjeta Ženevi, kao i kad su posjećivali Republiku Srpsku, gospodu Reida i Clarka pratio je konzervativni kandidat na općim izborima John Kennedy (Gvozdenović), koji je u Londonu djelovao kao glasnogovornik vođe bosanskih Srba. Dr. Ried i Harold Elletson, također suradnik Kennedyja, često su putovali zajedno kao zastupnici britanskog parlamenta. Osobno sam ih imao priliku susresti u listopadu 1992. u Tbilisiju u Gruziji, kada su me počastili svojim bahatim prosrpskim i antihrvatskim stajalištima.²⁸

Snaga negativne slike o Hrvatima kao obilježenoj reakcionarnoj naciji je iznimno velika. Čak i istraživači koji su doveli u pitanje zapadne stereotipe o "orijentaliziranoj" slici Balkana na čijem području su svi narodi okrutni, nepouzdana, zatucani itd., odbacuju takvu kritičnost kada je riječ o Hrvatskoj. Dobar je primjer Marije Todorove, autorice jedne od najbolje prihvaćenih knjiga koja kritizira zapadne predrasude o balkanskim narodima. Todorova se odrekla kritike zapadnih predrasuda, kada je optužila *New York Times* da je u ožujku 1995. "imao drskosti objaviti urednički članak" koji je dao naslutiti da je "najbolji izbor američke politike da se osloni na uglavnom katoličku Hrvatsku i njezinu trajnu težnju da se izdvoji iz balkanskih sukoba i približi Zapadu, kao da (smatra profesorica Todorova) upravo u ime takve katoličke Hrvatske nisu tijekom Drugog svjetskog rata počinjeni neki od najgorih zločina na Balkanu..."²⁹

Očito je da je nakon 1945. titoistička promidžba, slična drugim komunističkim režimima, u inozemstvu pokušavala ocrniti sve protivnike komunističkog režima prikazujući ih kao "fašiste". Titov režim bio je jedinstven po tome što je zadobio poštovanje svih političkih snaga u zemlji kao što je Britanija. Ova činjenica, zajedno s izvedenom negativnom percepcijom Hrvata kao posebnim arhetipom suradnika okupatora i ratnih zločinaca, imala je duboke posljedice na događaje nakon 1991. godine.

4. Slom Titove Jugoslavije

Profesor Donia je u pravu kada glavni dio krivnje za skretanje Jugoslavije u nasilje nalazi u Slobodanu Miloševiću i Beogradu. Ipak, da bi se shvatilo kako su se pogoršali hrvatsko-muslimanski odnosi potrebno je preusmjeriti pažnju sa srpskih nedjela, koliko god ona bila ključna, i posvetiti se reakciji muslimanskih i hrvatskih vođa na ono što se događalo u Jugoslaviji nakon 1987., kada je započeo Miloševićev uspon u Srbiji.

²⁸ O sudbini konzervativnog probeogradskog lobija na općim izborima 1997., vidjeti Tom CARTER, "Belgrade's UK Lobby Decimated", *Bosnia Report* 19, June-August 1997.

²⁹ Maria TODOROVA, *Imagining the Balkans*, OUP, Oxford 1997., 158. Možda je znakovito da Todorova samo dva puta spominje Marxa, pri čemu zanemaruje njegove tirade o Hrvatima i drugim "reakcionarnim narodima", kao da to nije dio problema kojim se ona u toj knjizi bavi.

Raspad Jugoslavije koji je uslijedio nakon Titove smrti nije u prvom redu djelo političkih autsajdera poput Tuđmana i Izetbegovića. Oni su izbili u prvi plan hrvatske i bosanske političke scene nakon što je raspad Jugoslavije već dobrim dijelom uznapredovao. Drugi pripadnici komunističke elite pogrešno su shvatili i reagirali na krizu koju je stvorio Milošević potičući srpski nacionalizam u vezi s Kosovom. Nesposobnost jugoslavenskih komunističkih dužnosnika, koja se također pokazala i sa stanjem u gospodarstvu, ubrzala je slom jednopartijskog sustava i omogućila pojavu disidenata na političkoj sceni, ali tek nakon što je uznapredovala kriza uzrokovana srbijanskim djelovanjem na Kosovu i u Vojvodini. Kako je 1993. primijetio profesor Ivo Banac:

“U stvari svi su popuštali Miloševiću. Bili su mu spremni dopustiti da reintegrira Kosovo i Vojvodinu u Srbiju. Sve to su napravile neke od najboljih osoba jugoslavenske političke scene! Neke od najgorih stvari na Kosovu su se dogodile dok je predsjednik Predsjedništva SFRJ bio Janez Drnovšek, a predsjednik jugoslavenske vlade Ante Marković... I dok se sve to događalo, takozvani hrvatski nacionalisti kao npr. Tuđman uopće nisu imali pristup političkoj sceni. Oni su se pojavili upravo zato što se hrvatsko društvo osjetilo izuzetno ugroženim od strane Miloševića i glavno pitanje na prvim višestranačkim izborima 1990. bilo je upravo što treba učiniti kako bi se pobjeglo iz Miloševićevog smrtonosnog stiska. Tuđman je prvobitno pokušao riješiti ovo pitanje predlažući konfederalno uređenje jugoslavenske zajednice. Može se raspravljati o tome je li cijelo to vrijeme nezavisnost bila njegov konačni cilj, ali ne smije se potcijeniti kako je želja za nezavisnošću bila popularna među Hrvatima... Mislim da je nepošteno poistovjećivati Hrvatsku i Sloveniju s Miloševićem, budući da su oni samo stvorili određeni obrambeni mehanizam kako bi mu se mogli oduprijeti”.³⁰

Na ovom mjestu nema potrebe opširno objašnjavati događaje koji su se odigrali 1991. u Sloveniji i Hrvatskoj. Ono što je važno su odjeci koje su u Bosni i Hercegovini imale akcije JNA i srpskih pobunjenika protiv Hrvatske. Kako bi se shvatile napetosti između bosansko-hercegovačkih Muslimana i Hrvata nakon što je ta republika 1992. proglasila nezavisnost, treba se prisjetiti reakcije vodstva SDA na rat u Hrvatskoj.

Čak i povjesničar Christopher Bennett, koji je vrlo nesklon predsjedniku Tuđmanu i hrvatskoj politici, daje višeslojan pogled na uzroke muslimansko-hrvatskih napetosti, iako smatra da su za Tuđmana strateški i gospodarski interesi Hrvatske bili “puno manje važni od nacionalističkih snova o pripajanju dijela Bosne i Hercegovine, što je za njega predstavljalo temeljni dio onog što je sve više smatrao svojom povijesnom misijom ujedinjenja svih Hrvata u jedinstvenu hrvatsku državu”. Dajući odličan sažetak uzroka problema među bosanskim Muslimanima i Hrvatima, Bennet zaključuje:

³⁰ “Separating History from Myth: An Interview with Ivo Banac”, *Why Bosnia? Writings on the Balkan War* (Ali Rabia and Lawrence Lifshultz, editors), Pamphleteers’ Press: Stony Creek, Connecticut 1993., 160.

“Neslužbeno hrvatsko-muslimansko savezništvo bilo je od početka opterećeno hrvatskim negodovanjem zbog načina na koji je bosanska vlada odbila priznati srpsku agresiju na Hrvatsku, pri čemu je zatvorila oči akcijama JNA protiv Hrvata u zapadnoj Hercegovini tijekom rata u Hrvatskoj. Budući da se Sarajevo nije pripremilo za rat, ono nije bilo u stanju pružiti pomoć ostalim dijelovima zemlje čime je u stvarnom smislu prepustilo područja naseljena Hrvatima njihovoj sudbini (kuziv M. A.). Kako bi se oduprli početnoj fazi srpske agresije, hercegovački Hrvati morali su organizirati vlastitu obranu i okrenuti se prema Hrvatskoj u traženju materijalne i hrvatskom iseljeništvu u traženju financijske podrške. Kao posljedica ovakvog razvoja stanja, HVO i HOS, a ne bosanska vojska, zaustavili su srpsko napredovanje kroz Hercegovinu, nakon čega su počeli oslobađati područje zauzeto od Srba u prvim mjesecima borbi. Budući da su u tim borbama imali teških gubitaka, hrvatske snage nisu željele oslobodena područja predati sarajevskoj vladi, zamjerajući Izetbegoviću što ne želi formalno savezništvo s Hrvatima, iako je očekivao da Hrvati prihvate muslimanske prognanike iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine”³¹

Za bosansko-hercegovačke Hrvate bilo je očito da će JNA i srpske paravoje ne postrojbe krenuti u agresiju i na tom području. Suočeni s nadolazećom tragedijom vodstvo Muslimana (SDA), odnosno nova demokratski izabrana vlada u Sarajevu, nije se bila spremna suočiti sa stvarnošću ili je popuštala srpskim vođama i surađivala s JNA.

Naravno da vodstvo SDA nije bilo jedino koje je pokušalo izbjeći suočavanje s nadolazećom srpskom agresijom na Bosnu. Posrednici Europske zajednice i UN-a odbili su preventivno raspoređivanje mirovih snaga u Bosni i Hercegovini. Dodatno je pogoršala stanje odluka UN-a da će stožeri njezinih snaga, upućenih u Hrvatsku kako bi nadzirale prekid vatre, biti smješteni u Sarajevo i Banju Luku, iako je JNA ove gradove imala pod svojim nadzorom. General Lewis Mackenzie je u vezi s time u svojim sjećanjima napisao: “Prisiliti nas da našu glavnu logističku bazu smjestimo u Banja Luci... potpuno pretrpanoj postrojbama JNA – bila je to glupa ideja”³²

Na znanstvenoj konferenciji održanoj u oksfordskom St. Anthony College u studenom 1991., bilo je uočljivo da čak i stručnjaci poput Christophera Cvića i dr. Jamesa Gowa ne smatraju da će Bosna bezuvjetno proglasiti nezavisnost ili da će se rat proširiti i na to područje. Ovakva nesigurnost stavila je bosansko-hercegovačke Hrvate u iznimno nezgodan položaj. Da se nisu počeli pripremati za obranu, u vrijeme kada Sarajevo nije željelo “provocirati” JNA i bosanske Srbe, mogli su ostati potpuno bespomoćni pred agresijom sličnoj onoj u Hrvatskoj, kada su brojni Hrvati masakrirani ili natjerani u progonstvo. Upravo tada, u studenom, trajala je opsada Vukovara i bombardiranje Dubrovnika.

³¹ C. BENNETT, n. dj., 200.

³² Lewis MACKENZIE, *Peacekeeper: The Road to Sarajevo*, Douglas & McIntyre, Vancouver, B. C. 1993., 107.

Dvolično držanje predsjednika Izetbegovića u jesen 1991. doživjelo je kritiku čak i onih koji su shvaćali njegov položaj. Usprkos svoje naklonjenosti prema Bosni i njezinom predsjedniku i Noel Malcolm priznaje: "Začuđujuće, predsjednik Izetbegović je čak dozvolio JNA da oduzme naoružanje bosansko-hercegovačke teritorijalne obrane. Čini se da je na taj način želio uvjeriti zapovjednike JNA da su njegove namjere miroljubive..."³³

Ono što je dodatno pogoršalo muslimansko-hrvatske odnose, kako primjećuje i dr. Malcolm, bio je način na koji je Sarajevo počelo organizirati Armiju BiH. "Izetbegović ih je uvrijedio (Hrvate), kada je imenovao na najviše zapovjedne položaje nekoliko Muslimana koji su bili časnici JNA, kao npr. Sefera Halilovića koji je kao časnik JNA sudjelovao u agresiji na Hrvatsku tijekom 1991. godine."³⁴

5. *Karađorđevo*

Srbijanski i hrvatski predsjednik sastali su se 25. ožujka 1991. u Karađorđevu, lovištu koje je nekada pripadalo jugoslavenskim kraljevima. Ovaj sastanak je dobio mitski status u literaturi koja promiče teoriju zavjere i koja u demonizaciji balkanskih sukoba izjednačava Tuđmana i Miloševića kao suradnike u zločinu. U svom stručnom svjedočenju Robert Donia navodi: "Karađorđevo je ušlo u političku terminologiju kao sinonim za podjelu Bosne između Hrvatske i Srbije."³⁵

O čemu god da su dvojica predsjednika pregovarala, očito je da nije postignut nikakav konačan dogovor. U svakom slučaju Tuđman je bio spreman za ustupke Srbiji kako bi izbjegao rat. Krajem ožujka 1991. predsjednik Milošević bio je suočen s nezadovoljstvom srbijanske oporbe, koje je kulminiralo 9. ožujka. Srpsko nacionalno vijeće u Kninu 16. ožujka proglasilo je odvajanje SAO Krajine od Hrvatske. Na tom području su napetosti trajale od kolovoza 1990. Predsjednik Tuđman shvaćao je da se Hrvatska nalazi pod velikim pritiskom da primiri Srbe u Hrvatskoj i Beograd. Tvrdilo se da je Srbiji ponudio teritorijalne ustupke u istočnoj Hrvatskoj i autonomiju Krajini, a zauzvrat je tražio ograničenu podjelu Bosne. Ovakvom pogodbom Hrvatska bi dobila puno manje područja nego što je imala Banovina Hrvatska 1939. godine. No, Milošević nije prihvatio dogovor, pa je u napetosti trebalo čekati krvavi raspad Jugoslavije koji je započeo u lipnju 1991.³⁶

Urote mogu biti ometene, ali u navodnom dogovoru Tuđmana i Miloševića nije se dogodilo ništa što bi ih spriječilo da provedu podjelu BiH, ako je to zbilja i bio njihov dogovor. Ni UN niti Zapad (NATO i/ili Europska zajednica) nisu bili spremni intervenirati u Jugoslaviji u proljeće 1991. Danas se olako zabo-

³³ N. MALCOLM, n. dj., 230.

³⁴ ISTO, 241.

³⁵ Vidjeti str. 101. u ovom svesku.

³⁶ Za prikaz situacije u proljeće 1991. vidjeti C. BENNETT, n. dj., 147. Bennett zaključuje: "Da se pregovaralo o položaju Srba u Hrvatskoj, Tuđman bi sigurno dao Miloševiću mogućnost da se to riješi u Karađorđevu... Milošević nije želio prekinuti sukob s Hrvatskom".

ravlja da je tada još uvijek postojao Sovjetski Savez i da je američki predsjednik Bush vodio politiku održanja te države. U skladu s time, američka politika prema Jugoslaviji trebala je poslužiti kao primjer za Sovjetski Savez. Amerikanci nisu podržavali Sloveniju i Hrvatsku u njihovoj težnji za osamostaljenjem, čime su slali istovjetnu poruku sovjetskim baltičkim republikama.³⁷

Kao i sve dobre teorije zavjere, tako i mišljenje optužbe u ovom slučaju da se srbijansko i hrvatsko vodstvo urotilo da podijeli Bosnu i Hercegovinu na štetu njezina muslimanskog stanovništva počiva na indicijama. Ali to nije dovoljno da bi se dokazala urota! Štoga da su Tuđman i Milošević navodno dogovorili, ništa od toga nije ostvareno. Kada su se Mate Boban i Radovan Karadžić sastali u Grazu 6. svibnja 1992. pobornici teorije zavjere su opet tvrdili da su njih dvojica dogovorili podjelu Bosne i Hercegovine. Ipak, treba istaknuti da je do ovog sastanka došlo nakon Cutilheirova sastanka s predstavnicima svih nacionalnih skupina BiH, koji je održan u Lisabonu, pa je u tom kontekstu moguće da je podjela Bosne mogla odgovarati međunarodnoj zajednici kao izlaz iz bosanske krize. Ipak, ni pregovori u Grazu nisu donijeli konkretne rezultate.³⁸

Christopher Cviić, jedan od najutjecajnijih kritičara predsjednika Tuđmana u međunarodnim medijima, pišući o događajima nakon kraja ožujka 1992. daje jasnu sliku razvoja sukoba u Bosni i Hercegovini i na kraju zaključuje (po mom mišljenju nelogično) da uzrok problema tijekom 1993. godine leži u sastanku u Karađorđevu:

“Borbe su se ubrzo proširile na druge dijelove Bosne... Hrvati su se na jugu kao i na sjeveru uz rijeku Savu, povijesnu granicu Hrvatske i Bosne, uspješno borili u savezništvu s dijelom Muslimana. Muslimanski vođa, predsjednik Alija Izetbegović, predugo je uvjeravao svoj narod da se JNA i Beograd mogu zadovoljiti ako Muslimani ne poduzimaju ništa ishitreno. Zato je većina njih nakon početka rata bila zbunjena i nesposobna da se suprotstavi agresiji. Ipak, hrvatsko-muslimansko savezništvo nije dugo trajalo. Ono je bilo potkopano od strane predsjednika Tuđmana, koji se oportunistički ali i naivno dao zavesti od Miloševića u cilju podjele Bosne između Hrvatske i Srbije. Ova fatalna odluka posijala je nepovjerenje i u konačnici pomogla izbijanju ogorčenog oružanog sukoba između bosanskih Hrvata i Muslimana.”³⁹

Ovakva Cviićeva interpretacija zapravo daje naslutiti da su se Hrvati s opravdanjem bojali muslimanske pogodbe sa Srbima. Iako u stvarnosti Srbi nisu željeli Sarajevu ponuditi nikakve prihvatljive uvjete, malo je Hrvata u to moglo biti sigurno. Čak i oštri kritičari Tuđmana poput dr. Noela Malcolma ne tvrde da je hrvatski predsjednik bio identičan Miloševiću. Dr. Malcolm

³⁷ Izravno povlačenje paralela između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza od dužnosnika Ministarstva vanjskih poslova SAD navedeno je u M. ALMOND, n. dj., 44.-45.

³⁸ *Danas* (Zagreb), 4. VII. 1994.

³⁹ Christopher CVIIĆ, *An Awful Warning: the War in Ex-Yugoslavia*, Centre for Policy Studies, 33.

smatra da je "određena istovjetnost srpskih i hrvatskih planova o Bosni bila primjetna dulje vremena. U ožujku 1991. predsjednici Milošević i Tuđman sastali su se da bi raspravljali o podjeli Jugoslavije, a podjela Bosne bila je dio tih pregovora". Ipak, Malcolm zaključuje: "Ne može se govoriti o identičnosti hrvatskih i srpskih stavova. Srbi su krenuli puno dalje i puno prije. Bosanski Srbi su uspostavili 'autonomne oblasti' u svibnju, a 'skupštinu' u listopadu 1991., dok je 'Republika Srpska' konačno proglašena 27. ožujka 1992. Za razliku od toga, 'Hrvatska zajednica Herceg Bosna' je proglašena tek u srpnju 1992., nakon što je srpska vojna agresija na Bosnu trajala već tri mjeseca". Malcolm nastavlja: "Hercegovački Hrvati imali su razloga za beskompromisno držanje, budući da su mogli vidjeti srpske vojne pripreme i uspostavu njihovih 'autonomnih oblasti'... I u vojnom i u političkom smislu općeg razvoja događaja, Hrvati su samo odgovarali na srpske poteze, dok su ih, u određenoj mjeri, i oponašali".⁴⁰

Čak i dr. Malcolm (kojega smatram najbolje obaviještenim i najelokventnijim zagovornikom bosanske državnosti) priznaje: "Nakon što su oni ('pravoslavni i katolički Bosanci', da se poslužimo terminologijom dr. Malcolma) 74 godine živjeli u zajedničkoj državi sa Srbijom i Hrvatskom, *prirodno je* (kurziv M. A.) da su se brojni pripadnici tih zajednica u Bosni poistovjećivali sa svojim matičnim nacionalnim državama". Nasuprot ovom zaključku, dr. Malcolm postavlja protuargument koji je više praktičan nego što je zasnovan na navodnom prirodnom pravu Bosne da se obnovi njezina državnost: "Kada je Jugoslavija prestala postojati, upravo je ova činjenica otežala opstanak Bosne, iako je zbog njezinog nacionalno mješovitog stanovništva njezin opstanak postao imperativom".⁴¹

Nažalost, problem je bio u tome da srpske vođe i paravojne postrojbe ovo nisu željele prihvatiti. U vezi s time, dvojbeno držanje Izetbegovićeve vlade stvorilo je nesigurnost kod Hrvata o tome koliko se može osloniti na Muslimane. Hrvati u Hrvatskoj doživjeli su etničko čišćenje, na koje Muslimani Bošnjaci nisu obraćali pažnju. Nije bilo nerazumljivo bojati se da će Sarajevo sklopiti dogovor sa Srbima kako bi izbjeglo sukobe, ali i na štetu Hrvata.

Nema sumnje da su tijekom sukoba u nekim slučajevima srpske i hrvatske postrojbe surađivale u borbi protiv Muslimana, ali u nekim slučajevima su Srbi surađivali i s Muslimanima, uključujući srpsku suradnju s Fikretom Abdićem koji se pobunio protiv sarajevske vlade i njezinih predstavnika u Bihaću. Ali ova privremena suradnja koja je bila uvjetovana praktičnim razlozima ne može prikriti činjenicu da su u ključnim trenucima Hrvatska i bosanski Hrvati spasili Muslimane. Bilo je očito i prije, a ne samo nakon što je u srpnju 1995. pala Srebrenica. Tada su postojali dobri razlozi da se vjeruje da UNPROFOR djelatno pomaže bezobzirno prekrajanje stanja u BiH, olakšavajući srpsko osvajanje muslimanskih enklava, uključujući Bihać i Goražde (Žepa je već pala u srpske ruke). Očigledno je da bi pad Bihaća u

⁴⁰ N. MALCOLM, n. dj., 232.

⁴¹ ISTI, 235.

ruke srpskih postrojbi generala Mladića imao ključne posljedice za sigurnost hrvatskog teritorija. Bez hrvatske intervencije, koja je započela prije zračnih udara NATO saveza, Srbi bi možda pregazili cijelu Bosnu.

U studenom 1996. posjetio sam s jednom skupinom osoba predsjednika Izetbegovića. Rekao je da je 1993., kada je muslimansko-hrvatski sukob došao do vrhunca i kada je bio pod pritiskom da izjednači Tuđmana s Miloševićem kao rušitelja Bosne, ipak to odbio učiniti. Također je rekao da je Tuđman 1993. bio u prilici ugušiti Bosnu, ali to ipak nije učinio usprkos svim razlikama u međusobnim odnosima.

6. *Upitno jedinstvo Bosne i Hercegovine*

Nisu samo hrvatski i srpski nacionalisti doveli u pitanje mudrost postojanja nezavisne i jedinstvene Bosne i Hercegovine. Gotovo svi ugledni predstavnici međunarodne zajednice, a u prvom redu međunarodni mirovni posrednici, sumnjali su u isplativost i legitimnost jedinstvene BiH.

Nije bilo razloga vjerovati da će međunarodna zajednica pomoći Bosni, a ako se uzmu u obzir izjave francuskog predsjednika Mitteranda, bilo je i dobrih razloga povjerovati da će svjetska zajednica čak i podržati srpsku agresiju. Kao što smo vidjeli, u studenom 1991. Mitterand je o trenutnom sukobu govorio pozivajući se na to koju su stranu Srbi ili Hrvati podržavali tijekom Drugog svjetskog rata, iako je osobno bio visoki dužnosnik vichyjevske Francuske. Čak i u rujnu 1994. Mitterand se pitao: "Zašto bi unutrašnje administrativno upravne granice neke države trebale automatski postati granice međunarodno priznatih država?"⁴²

U vezi s događajima iz jeseni 1991. američki veleposlanik u Jugoslaviji Warren Zimmermann se prisjeća: "Izetbegović je tražio raspoređivanje promatrača Europske zajednice u Bosni, što je i ostvareno. Isto tako je tražio i raspoređivanje mirovnih snaga UN-a, ali to nije ostvareno... Cyrus Vance držao se tradicionalne, iako upitne postavke, da se mirovne snage na neko područje raspoređuju nakon okončanja sukoba, a ne prije nego što su oni izbili. Ni američka vlada ni UN nisu podržavali Izetbegovićev zahtjev za dolazak mirovnih snaga. U jednoj poruci koju sam uputio u Washington zatražio sam primjenu ovog inovativnog prijedloga, *iako se za nje nisam zauzimao s odlučnošću s kojom sam trebao* (kurziv M. A.)."⁴³

Ovi zahtjevi upućeni su tijekom zime 1991.-1992. Međunarodna konferencija o bivšoj Jugoslaviji pod pokroviteljstvom Europske zajednice i predsjedavanjem lorda Carringtona odbijala je saslušati Izetbegovićeve molbe da se posveti pozornost sprječavanju izbijanja sukoba s JNA i bosanskim Srbima. Ako se to uzme u obzir, uopće ne iznenađuje da su tamošnji Hrvati uvelike sumnjali u opstojnost BiH, čak i u sastavu Jugoslavije. U tom kontekstu treba shvatiti izvadak iz govora Perice Jurića na sastanku HDZ-a u Zagrebu 27. prosinca 1991. godine:

⁴² *Le Figaro* (Pariz), 10. IX. 1994.

⁴³ Warren ZIMMERMANN, *Origins of a Catastrophe*, 172.

“Prvo: Mislim, a možemo učiniti sve u vezi s integracijom od zajedničkih obrambenih priprema do institucionalnih i drugih veza u najozbiljnijem smislu riječi. Na diplomatskoj razini naši ljudi u Sarajevu mogu se i dalje zaklinjati u prilog suverene BiH, kako su činili i do sada. Drugo: Ne mislim da će do oživotvorenja te suverenosti doći, jer je nitko više ne shvaća ozbiljno.”⁴⁴

Treba znati da su sve ove rasprave vođene nakon što je JNA od kraja lipnja 1991. krenula u vojnu akciju protiv Hrvatske. Postojala je povezanost između bosansko-hercegovačkih Hrvata i njihove matične domovine, ali i shvaćanje da JNA i srpske paravojne postrojbe također ne prave razliku između Hrvata u Hrvatskoj i BiH. Nakon razaranja Vukovara i bombardiranja gradova na dalmatinskoj obali, nitko nije mogao biti siguran da JNA i srpske snage neće napasti i bosansko-hercegovačke Hrvate. Isto tako krajem 1991. nije se moglo znati da će kasnije biti uspostavljeno i de facto trajno primirje između Srba i Hrvata u Hrvatskoj.

Zapravo, krajem listopada 1991. Izetbegović je izjavio Zimmermannu: “Nezavisnost nije naš cilj, iako jest jedno od naših opcija.”⁴⁵ Očigledno, u vrijeme ove izjave i Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost, a Ljubljana i Zagreb su jasno rekli međunarodnim mirovnim pregovaračima iz Europske zajednice i UN-a da ne postoji mogućnost da ih međunarodna zajednica vrati u konfederalnu jugoslavensku zajednicu, budući da je nada za takvo rješenje nestala krajem lipnja nakon početka krvoprolića. Do kraja listopada 1991. ratni sukobi su se dodatno intenzivirali, pa dvosmisleno držanje bosanskog predsjednika prema jugoslavenskim institucijama, uključujući JNA, nije moglo stvoriti povjerenje kod bosansko-hercegovačkih Hrvata. Izetbegović je izjavio američkom veleposlaniku da podržava prisutnost JNA u Bosni i Hercegovini budući da “u njoj ima previše naoružanih civila.”⁴⁶

U razgovorima s američkim veleposlanikom i sam Izetbegović bio je spreman razmatrati mogućnost podjele Bosne između tri konstitutivna naroda, iako je sumnjao u održivost takvog rješenja: “Bila bi to dobra ideja da je moguća, ali ona nije ostvariva budući da je stanovništvo previše izmiješano.”⁴⁷

Čak i nakon završetka rata u BiH, bivši visoki predstavnik međunarodne zajednice Carl Bildt postavio je pitanje alternativnih rješenja: “Postavio sam mu (Izetbegoviću) pitanje koje sam ga puno puta želio pitati: Je li bilo moguće izbjeći rat? Pogledajte što se dogodilo nakon što je dva milijuna ljudi protjerano iz svojih domova, rekao sam, sa stotinama tisuća pobijenih i zemljom koja je uništena. Da li se za pregovaračkim stolom 1992. moglo naći rješenje koje bi bilo bolje od ovoga što se dogodilo?... Nije li postojala određena mogućnost 1992. kada su Srbi bili spremni prihvatiti nezavisnu Bosnu u zamjenu za

⁴⁴ Dokazni materijal Z 2373.1, str. 54.

⁴⁵ W. ZIMMERMANN, n. dj., 173.

⁴⁶ ISTI.

⁴⁷ ISTI.

određenu autonomiju? Zar nije postojao takav dogovor u Lisabonu tijekom prvih mjeseci te kobne godine? Zapravo mi nije dao odgovor”.⁴⁸

U studenom 1996. predsjednik Izetbegović mi je rekao da je čak i tijekom veljače 1992. razgovarao sa Slobodanom Miloševićem u dvoje. Srbijski predsjednik ponudio mu je ustavne garancije i drugo po važnosti mjesto u novoj Jugoslaviji, ako odustane od nezavisnosti Bosne. To što je predsjednik Izetbegović odbio tu ponudu ne mijenja činjenicu da je čak i u tom razdoblju još uvijek bio spreman pregovarati i o drugim mogućnostima, a ne samo o proglašenju suverene i nezavisne Republike Bosne i Hercegovine. Bilo bi neodgovorno da je postupio suprotno, ali razmišljati o alternativama u odnosu na stvarni razvoj događaja u osnovici nije izdajnički ili zavjerenički.

U vezi sa tim događajima, Zimmermann zaključuje: “Nisam sumnjao da su Milošević i Karadžić već odlučili silom zauzeti najveći dio bosanske teritorije. Ipak, neodgovornost Europske zajednice, pasivnost Sjedinjenih Država i pogrešne procjene Izetbegovića olakšale su im posao”.⁴⁹

Utjecajni američki stručnjaci za vanjsku politiku zagovarali su preseljenje stanovništva kao rješenje bosanskih pa čak i jugoslavenskih problema. Charles Maynes, urednik časopisa *Foreign Policy*, eksplicitno je naveo nasilna kao i dobrovoljna preseljenja stanovništva iz ranijih razdoblja europske povijesti 20. stoljeća. Maynes je pozitivno govorio o nasilnom istjerivanju njemačke manjine iz Poljske i Čehoslovačke (Maynes se u tom kontekstu mogao prisjetiti i iseljavanja stotina tisuća Nijemaca iz Titove Jugoslavije), kao i razmjeni stanovništva između Turske i Grčke nakon sporazuma u Lausanni. On je smatrao da je na taj način osiguran mir između prethodno suprotstavljenih susjeda.⁵⁰

Neki Hrvati, kao Anto Valenta koji je bio aktivan u HDZ-u BiH i HVO-u, zalagali su se za nacionalno homogene katone po uzoru na Švicarsku. Takvi kantoni bi bili dio BiH, ali bi istovremeno imali i samoupravu. Valenta je odbacivao argumente Srba i Hrvata (uključujući svoga vlastitog vođe Franje Tuđmana), koji su smatrali da su bosanski Muslimani *zapravo* Srbi ili Hrvati. Ipak, kao što smo vidjeli, tijekom pregovora u Karađorđevu 1991. godine, čak je i okrnjena inačica Banovine Hrvatske iz 1939. godine bila za srpsko vodstvo u Beogradu teško prihvatljiva. Slično je razmišljalo i vodstvo bosanskih Srba na Palama. Smatrali su da bi Hrvati na taj način dobili previše, a Srbima se tada činilo da mogu puno više uzeti na silu.

Ponekad se naglašava činjenica da tijekom 1991. i 1992. svi bosanski Hrvati i Srbi nisu podržavali njihove većinske stranke, u slučaju Hrvata HDZ. Zato se smatra da bez žestoke agresije bosanskih Srba koje je praćeno etničkim čišćenjem, ne bi u tolikoj mjeri bilo pojave nacionalne diferencijacije građana BiH na Hrvate, Muslimane i Srbe. Ovo je možda i istina. Ipak, pogrešno je gledati

⁴⁸ Carl BILDT, *Peace Journey. The Struggle for Peace in Bosnia*, Wiedenfeld & Nicolson, London 1998., 365.-366.

⁴⁹ W. ZIMMERMANN, n. dj., 178.

⁵⁰ Charles MAYNES, “Containing Ethnic Conflict”, *Foreign Policy*, Winter 1992.-1993., 7.-11.

na potporu nekih Hrvata središnjim državnim institucijama u Sarajevu kao na instinktivnu vjernost Hrvata prema Bosni i Hercegovini kao njihovoj prirodnoj zajednici. Potpuno suprotno, za vrijeme dok je Bosna i Hercegovina postojala kao "Jugoslavija u malom", ona je bila atraktivna za određene osobe. Kasnije će te osobe biti Hrvati (i Srbi) lojalni sarajevskoj vladi, iako je većinom bila riječ o jugonostalgicarima. Ovaj zaključak se implicitno provlači u izjavi dr. Malcolma: "Kada je Jugoslavija prestala postojati, upravo je ova činjenica otežala opstanak Bosne, iako je zbog njezinog nacionalno mješovitog stanovništva njezin opstanak postao imperativom".⁵¹

Većina Hrvata koji su 1991. i 1992. podržavali HDZ nije podržavala nostalgiju za Titovom Jugoslavijom. Takvu nostalgiju su smatrali sumnjivim ili čak i izdajničkim osjećajem. One predstavnike svoga naroda koji su u potpunosti pomagali Izetbegovićevu vladu ostali Hrvati su smatrali jugonostalgicarima, a to je utjecalo i na njihovo viđenje muslimanske većine u toj vladi. Konačno, čak su i Muslimani ponekad optuživali osobe u najužem krugu oko Izetbegovića da su naklonjeni Jugoslaviji ili da su agenti kontraobavještajne službe JNA. Činjenica je da su srbijanski mediji iste te osobe optuživali kao islamske fundamentaliste ili zagovornike zelene revolucije, a to pokazuje kako su na srpskoj strani u još većoj mjeri emocije prevladale nad razumnim promatranjem stvarnosti.

Prevlast jednostranih promuslimanskih stajališta čak i u znanstvenoj literaturi utjelovljena je u tvrdnji profesora Michaela Sellsa: "Do ljeta 1993.... nedovoljno naoružana Armija BiH suprotstavila se HVO-u koji se počeo povlačiti. Brojni Hrvati pobjegli su iz Travnika na područje pod kontrolom HVO-a. U brojnim slučajevima HVO je prisilio Hrvate da napuste područja *pod kontrolom Armije BiH* (kurziv M. A.)."⁵² Na koji je način HVO mogao prisiliti ljude "da napuste područja pod kontrolom" svoga neprijatelja nije objašnjeno.

Kao što smo vidjeli hrvatsko stajalište prema bosanskim Muslimanima nikada nije bilo negativno kao srpsko. Ipak, istina je da je krajem 20. stoljeća strah od islamskog fundamentalizma bio naširoko proširen, dobrim dijelom i od vlada i medija država koje smatramo klasičnim primjerima civilnog društva, kao npr. Sjedinjene Američke Države.

Usredotočenošću na neke izjave pripisane predsjedniku Tuđmanu zane-maruje se da krajem 20. stoljeća neprijateljstvo prema muslimanskom fundamentalizmu nije ni u kojem slučaju bilo ograničeno na Balkan. Američki mediji, na primjer, ozloglašeni su zbog svojeg stereotipnog prikazivanja Arapa/Muslimana kao terorista i klasičnog modernog primjera "onih drugih". Kao i sve predrasude, tako je i ova nevidljiva onome koji je koristi, jer je uzima zdravo za gotovo (naravno, na sličan način djeluju i protuhrvatske predrasude). Britanski ministri tijekom razdoblja od 1990. do 1995. govorili su protiv bosanskih Muslimana, uzimajući zdravo za gotovo da su oni saveznici iranskog i libanonskog islamskog ekstremizma. U tom kontekstu zabrinutost

⁵¹ N. MALCOLM, n. dj., 235.

⁵² Michael A. SELLS, *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*, University of California Press, Berkley 1996., 101.

predsjednika Tuđmana zbog prodora islama na Balkan uopće se ne razlikuje od mišljenja ustaljenog na Zapadu.

Također se treba sjetiti da su jugoslavenski Muslimani 20. siječnja 1991. izrazili neslaganje prema Zaljevskom ratu protiv Iraka Sadama Huseina i prisutnosti postrojbi muslimanskih zemalja u koaliciji koju su vodile Sjedinjene Američke Države.⁵³

7. Vance-Owenov plan

Optužba smatra da je "Vodstvo bosanskih Hrvata protumačilo Vance-Owenov mirovni plan na način da neke općine unutar Hrvatske zajednice Herceg Bosne pripadaju isključivo Hrvatima...", što se smatra posebno optužujućim. Naglasak se stavlja na posjet ministra obrane Republike Hrvatske Gojka Šuška Travniku u travnju 1993., kao događaj koji je potaknuo muslimansko-hrvatske sukobe. Čini se da je Šušak prigovorio što uz bosansku zastavu nije izvješena i hrvatska, a naglasio je da je Travnik po odredbama Vance-Owenovog plana dodijeljen hrvatskom kantonu.⁵⁴ Ipak, on nije bio usamljen u ovakvim izjavama.

Nažalost, kantoni su često označavani nacionalnim imenima kao srpski, hrvatski i muslimanski i od samih tvoraca tog plana. Ljudima koji su živjeli na tim područjima treba oprostiti što su smatrali da su kantoni oblikovani na temelju nacionalne pripadnosti, jer su ih i ugledni predstavnici međunarodne zajednice često definirali na taj način.

Već 3. studenog 1992. lord Owen je izjavio britanskim TV gledateljima: "Zamisao o pokrajinama... je način da se osigura da neke od njih mogu biti pod muslimanskom kontrolom... Očito (sic) neke će biti hrvatske a neke srpske... (kurziv M. A.)".⁵⁵ Ako se uzmu u obzir ovakve izjave mjerodavnih osoba, ne iznenađuje ako su pojedinci na svim stranama smatrali Vance-Owenov plan mogućnošću da uspostave prevlast u "svojim" kantonima. Nedefinirane izjave lorda Owena su znatnim dijelom odgovorne za borbe koje su izbile nakon što je objavljen Vance-Owenov plan.

Lord Owen je uvijek označavao sarajevsku vladu ne kao predstavnicu višenacionalne Bosne, nego kao predstavnicu Muslimana. Tako je npr. 15. travnja 1993. u jednom televizijskom intervjuu lord Owen izjavio "Bosanska vlada, Muslimani..."⁵⁶ U stvari i sarajevska vlada i vlade predloženih "hrvatskih" ili "muslimanskih" (da se poslužimo Owenovim rječnikom) kantona imale su u svom sastavu i visokopozicionirane predstavnike drugih naroda, pa su izjave lorda Owena također potkopale dogovorenu strukturu vlasti u tim kantonima. Može se reći da je John Mills kao službeni glasnogovornik

⁵³ Francine FRIEDMAN, *The Bosnian Muslims. Denial of a Nation*, Westview Press, Boulder, Co., 1996., 234., bilj. 106.

⁵⁴ *Washington Post* (Washington), 20. IV. 1993.; *RFE/RL Research Report Supplement* (19th – 23rd April, 1993), 12.

⁵⁵ Intervju na vijestima TV postaje *Channel Four* citiran je u M. ALMOND, n. dj., 303.

⁵⁶ Intervju na vijestima britanske TV postaje *Channel Four*, 19h, 15. IV. 1993.

lorda Owena izražavao i njegova stajališta, a on je požurivao sukobljene strane ucjenjujući ih potpunim porazom. U srpnju 1993. Mills je izjavio: "Poruka Muslimanima (sic) je *pregovarajte ili nestanite* (kurziv M. A.)..."⁵⁷ Novi mirovni plan, koji su sastavili Owen i Stoltenberg, još je očitije potvrđivao podjelu Bosne i Hercegovine na tri nacionalna entiteta. Oba pregovarača su opet davala u najboljem slučaju traljave izjave. Ovaj plan je uzrokovao podjela čak i unutar pojedinih nacionalnih skupina. Uglavnom muslimanska Skupština BiH je 29. rujna 1993. odbacila Owen-Stoltenbergov plan. Fikretu Abdiću bio je to povod da područje Velike Kladuše odvoji od kontrole vlade u Sarajevu, pri čemu je otvoreno surađivao sa srpskim snagama oko Bihaća, uključujući i Srbe iz Krajine.⁵⁸

Niti Vance-Owenov plan nije bio prihvaćen od svih Muslimana. I predsjednik Izetbegović je odlagao njegovo potpisivanje do 25. ožujka 1993. Puno znakovitije bilo je to što su sarajevske novine *Ljiljan* objavile kartu koja je srednjobosanske općine Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Bugojno i Gornji Vakuf ucrtala pod muslimanskom kontrolom, a ne u sklopu (hrvatskog) kantona 10. Bez obzira na utjecaj *Ljiljana*, Hrvati su ovo protumačili kao znak da je strateški cilj Muslimana ovladati tim područjem kao dijela njihovog etnički definiranog teritorija.⁵⁹

Sve su strane, implicitno ohrabrene od međunarodnih posrednika, smatrale kantone za svoja područja. Ova činjenica postavlja pitanje jesu li muslimanske snage pokrenule napad u središnjoj Bosni kako bi zauzele područja na račun Hrvata ili kako bi onemogućile provođenje Vance-Owenovog plana u slučaju da ga Srbi prihvate.

S iznimkom nepovoljnog Couteilherova plana, hrvatska strana (HDZ) prihvatila je sve predložene mirovne planove. Ovo je zapravo bio plan Europske zajednice koja se tijekom ožujka 1992. snažno zalagala za prihvaćanje izmijenjene kantonalne podjele BiH koju su predložili Srbi. U vezi s time, dr. Malcolm primjećuje: "Plan je prvobitno prihvaćen od sve tri strane kao temelj za buduće pregovore. No, onda ga je HDZ odbio 24. ožujka, a sljedećeg dana isto je učinila i Izetbegovićeva SDA. To što su ga Hrvati prvi odbili ne iznenađuje, budući da su po tom planu dobili samo 17% bosanskog teritorija, dok je 59% bosansko-hercegovačkih Hrvata ostalo u nehrvatskim kantonima."⁶⁰

8. Pogrešna usporedba između Republike Srpske i Hercegovine

Optužba u ovom slučaju inzistira na pogrešnoj i zavaravajućoj usporedbi između položaja takozvane Republike Srpske i njezinog vodstva i takozvane Hercegovine. Potpredsjednica Republike Srpske Biljana Plavšić i dalje nije optužena od ovog suda, usprkos dužnosti koju je obnašala i rasističkih izjava

⁵⁷ *The Times* (London), 28. VII. 1993., citirano u M. ALMOND, n. dj., 317.

⁵⁸ Za različite "neprirodne" saveze između sukobljenih strana vidjeti C. BENNETT, n. dj., 201.-202.

⁵⁹ *Franfurter Allgemeine Zeitung* (Frankfurt na Majni), 3. VIII. 1993.

⁶⁰ N. MALCOLM, n. dj., 233.

kojima je poticala genocid nad Muslimanima (takve izjave je osudila čak i supruga predsjednika Miloševića).⁶¹ Čak i ako zanemarimo tu ironiju sudbine, kronologija događaja pokazat će jasnu razliku između ove dvije tvorevine.

Bosanski Srbi počeli su uspostavljati svoje zajednice općina u proljeće 1991. Desetog travnja 1991. uspostavljena je Zajednica općina Bosanske Krajine.

Hrvatska zajednica Bosanska Posavina i Hrvatska zajednica Herceg-Bosna su uspostavljene tek 12. i 18. studenog 1991.

Republika Srpska se predstavljala svijetu kao nezavisna i suverena država, uspostavljajući diplomatske odnose s podjednako nepriznatim državicama poput Transnistrije (Moldovska Autonomna Sovjetska Republika) i Abhazije. Za razliku od toga Herceg Bosna se nije odvojila iz sastava Republike Bosne i Hercegovine. Ako se posve prirodno izjednačavaju Republika Srpska i Herceg Bosna, onda bi ova druga po prirodi stvari također proglasila nezavisnost i pokušala izboriti mjesto u međunarodnoj zajednici.

Čak i prije Washingtonskih sporazuma iz ožujka 1994. Herceg-Bosna nije poricala da je dio Bosne i Hercegovine. Njezine vođe su smatrale da djeluju u interesu hrvatskog stanovništva, osporavajući sarajevskoj vladi da zastupa sve građane BiH. Za razliku od Republike Srpske koja je odbila zahtjeve Slobodana Miloševića za prihvatanje međunarodnih mirovnih planova, vodstvo Herceg-Bosne je prihvatilo sve te planove, kao i Washingtonske sporazume koji su potpisani posredovanjem Amerikanaca i čije je potpisivanje dovelo do uspostave takozvane muslimansko-hrvatske Federacije BiH.

Čini se pogrešnim optuživati Herceg-Bosnu što je na hrvatskim područjima preuzela upravu u skladu s Vance-Owenovim ili Owen-Stoltenbergovim planom. Takve optužbe mogu postojati samo ako međunarodna zajednica želi imati "sitog vuka i sve ovce na broju". Ako su ovlašteni međunarodni posrednici predložili (često po principu "uzmi ili ostavi" i to više od jednog puta) da treba radikalno preinačiti integritet i jedinstvenost Bosne i Hercegovine, zašto bi bilo zločinački ili izdajnički ako mjesne zajednice i same započnu djelovati u skladu sa smjernicama ovlaštenih posrednika UN-a, Europske zajednice/Europske unije i Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi (OSSE)?⁶²

Promjene u vodstvu HDZ-a BiH tijekom zime 1991. pripisane su uroti čiji je cilj bio podjela BiH između Hrvatske i Srbije. Bez obzira na utjecaj predsjednika Tuđmana na te promjene, a on je vjerojatno bio odlučujući, te promjene nisu bile toliko dramatične koliko to tvrdi optužnica u ovom slučaju. Konačno, i sam profesor Donia priznaje: "Ključni odlazak doveo je do izbora Miljenka Brkića na mjesto predsjednika HDZ-a BiH. *I Brkić je*

⁶¹ U međuvremenu je Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije ipak podigao optužnicu protiv Biljane Plavšić. Opaska uredništva.

⁶² Optužba inzistira na posebnom zakonodavstvu Herceg-Bosne. Teško je ne složiti se s doktorom Cirilom Ribičićem da je "Owen-Stoltenbergov plan, koji je zadovoljavao interese i Srba i Hrvata išao i dalje od Vance-Owenovog plana, budući da je predviđao stvaranje triju odvojenih nacionalnih entiteta, dok je Vance-Owenov plan podijelio BiH na određeni broj kantona pod upravom središnjih vlasti.

podržavao lojalnost Hrvata prema jedinstvenoj Bosni (kurziv, M. A.).⁶³ Zašto je Tuđman čekao sve do studenog 1992. da prisili HDZ BiH da prihvati vodstvo Mate Bobana, kojega Donia opisuje kao “vjernog sljedbenika Tuđmana i zagovaratelja teritorijalnog separatizma”.⁶⁴ Ako je Tuđmanova namjera cijelo vrijeme bila da provede podjelu Bosne, zašto to nije učinio ranije?

Kako bi se shvatio muslimansko-hrvatski sukob iz 1993., potrebno je prisjetiti se kritične situacije u kojoj se našla bosanska vlada u proljeće 1993., kada je postojala opasnost da će snage bosanskih Srba zauzeti Srebrenicu.

Pod srpskim pritiskom muslimanske izbjeglice su se slijevala u središnju Bosnu. Drago Hedl, jedan od najvećih Tuđmanovih kritičara u hrvatskom tisku i stalni kolumnist *Feral Tribunea*, primijetio je: “(Mate) Boban, shvaćajući da bi mogao dobiti i više nego što se nadao, prihvatio je Vance-Owenov plan kantonizacije Bosne bez oklijevanja... zaboravljajući da su srpska osvajanja i etničko čišćenje prouzročili masovan bijeg Muslimana koji su došli na područja pod kontrolom HVO-a”.⁶⁵ Hedl dodaje: “Uspostava hrvatske uprave u kantonima koji su u skladu s Vance-Owenovim planom trebali pripasti Hrvatima, nije uvijek provedena bez suprotstavljanja. Boban nije mogao odoljeti izazovu ‘malog etničkog čišćenja’ na svom području, što je izazvalo odgovor muslimanskih snaga. Našavši se iznenada na područjima na kojima nisu prethodno živjeli i s osjećajem brzog smanjivanja svog cjelokupnog životnog prostora, *Muslimani su se okrenuli protiv Hrvata* (kurziv M. A.). Krhko savezništvo je prekinuto, a obje strane su izvršile brojne zločine”.⁶⁶

Hedl smatra da je Tuđman odustao od povratka dijelova Hrvatske pod srpskom okupacijom i “možda je mislio da će na nekim budućim pregovorima hrvatski dio Bosne postati dobra kompenzacija za područja izgubljena u istočnoj Slavoniji i Baranji, *koja će biti vrlo teško osloboditi* (kurziv M. A.)”.⁶⁷

Kao i drugi novinari i aktivisti koji su tijekom 1993. pisali protiv Tuđmana, Hedl je hrvatskog predsjednika smatrao defetistom u njegovu odnosu prema srpskim osvajanjima u Hrvatskoj i Bosni. Kada sam u prosincu 1994. bio u Zagrebu, Stipe Mesić, koji je dvije godine prije odigrao ključnu ulogu u usponu Mate Bobana, da bi nakon toga prešao u oporbu, također je napao pasivnost hrvatskog predsjednika.

Važno je primijetiti da su hrvatski političari i novinari u oporbi prema Tuđmanu redovito napadali njegovu neodlučnost u vezi s područjima pod srpskom okupacijom u Hrvatskoj. Sve do kolovoza 1995. kritizirali su njegov nedostatak odlučnosti. Budući da nije vodio agresivnu politiku, optuživan je za popuštanje.

Hrvatska je nastavila surađivati s UN-om, usprkos raširenom nezadovoljstvu onime što je većina Hrvata smatrala nesposobnošću UN-a da provede rezolucije Vijeća sigurnosti koje su priznavale hrvatski suverenitet nad područjem

⁶³ Vidjeti str. 103. u ovom svesku.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Drago HEDL, “The Croat Mini-State: Boban’s Fortune and Zagreb’s Folly”, *War Report*, August-September 1993., 14.-15.

pod okupacijom Srba. Iznenadjujuće je koliko je predsjednik Tuđman nastavio surađivati s UN-om i njegovim pregovaračem Cyrusom Vanceom čak i nakon što su hrvatske oružane snage od 23. do 25. siječnja 1993. uspješno oslobodile strateški važno područje oko Masleničkog mosta.

Nakon te akcije samo 15% anketiranih Hrvata složilo se s Tuđmanovim potpisivanjem dogovora kojim bi snage UN-a nadzirale to područje i nadgledale izgradnju novog Masleničkog mosta. Samo 36% je vjerovalo da će UN stvarno i omogućiti izgradnju mosta. Čak 50% ispitanih smatralo je ovaj dogovor "pogreškom hrvatske politike". Jedan komentator je primijetio: "Prihvaćajući Rezoluciju Vijeća sigurnosti 815 i Ženevski dogovor o implementaciji Rezolucije 802, hrvatska vlada čini se shvaća da je napravila kompromis u vezi s ključnim nacionalnim interesima".⁶⁸

Iako Zimmermann opisuje Tuđmana u negativnim crtama, kada je od njega zatražio da Židovskoj općini u Zagrebu pruži nadoknadu za sinagogu koju su ustaše uništile tijekom rata, "na moje iznenađenje, obećao je da će to učiniti. *Održao je svoje obećanje* (kurziv M. A.)".⁶⁹ "Tuđman je poštovao zabrinutost Zapada i često je činio nešto u vezi s njom, čak i kada pri tome nije imao osobnog razloga za takav postupak".⁷⁰ Drugim riječim, Tuđman je bio vrlo kooperativan i bio je daleko od toga da se neprestano suprotstavlja bilo UN-u bilo zapadnim državama.

Danas se neprestano zaboravlja koliko je Tuđman bio izložen traženjima da se protiv Srba provede odlučna vojna akcija. Optuživan je da vodi politiku sukladnu međunarodnoj zajednici i da ne želi u slučaju potrebe ostvariti hrvatske interese snagom oružja. Nakon munjevitih akcija Hrvatske vojske u svibnju i kolovozu 1995., u kojima su oslobođena okupirana područja zapadne Slavonije i Krajine, njegovi protivnici počeli su ga optuživati da je bio preagresivan.

9. Središnja Bosna

Iako dio Herceg-Bosne, hrvatska područja središnje Bosne bila su u puno drukčijem položaju nego Hercegovina.

Mediji su naglasak stavili na hrvatsku opsadu istočnog Mostara, u kojem je muslimansko stanovništvo bilo izloženo teškim uvjetima života i pogibelji. Tako se stvorila iskrivljena slika odnosa snaga, budući da je naglašena premoć hrvatskih postrojbi i svojevrсна bespomoćnost Muslimana, koji su u svakom slučaju u Mostaru bili u teškom položaju. Ipak, na drugim područjima, odnos snaga i vojnička inicijativa nisu uvijek išli u korist Hrvata.

⁶⁶ ISTI, 14.

⁶⁷ ISTI, 14.-15.

⁶⁸ Patrick MOORE, "The Shaky Truce in Croatia", RFE/RL Research Report, Vol. 2, No. 21 (21st May, 1993), 48.-49.

⁶⁹ W. ZIMMERMANN, n. dj., 74.

⁷⁰ ISTI, 77.

Kao posljedica srpskih osvajanja, koje je pratilo etničko čišćenje, veliki broj Muslimana (uključujući njihove vojne i paravojne postrojbe), protjeran je prema zapadu u područja koja su bila naseljena većinskim hrvatskim stanovništvom, posebno u središnjoj Bosni.

Ovi muslimanski prognanici su u svakom slučaju bili žrtve srpske agresije, ali njihovo držanje nije uvijek bilo pohvalno. Protjerani iz svojih domova, gledali su na Hrvate u čijem su se okruženju našli kao na sretnike koji su izbjegli njihovu sudbinu i kao vlasnike imovine i gospodarskih sredstava koja su u muslimanskim izbjeglicama pobudile ljubomoru i negodovanje.

Za razliku od muslimanskih prognanika, tamošnji Hrvati nisu imali izravnih ratnih iskustava i bili su manje pripremljeni za izbijanje sukoba nego već prije organizirane vojne i paravojne muslimanske postrojbe koje su na to područje stigle iz područja koja su zauzeli Srbi.

HVO je u Vitezu imao jedinu važniju tvornicu streljiva u Bosni. Gubitak nadzora nad postrojenjem za izradu eksploziva imao bi duboke političke i vojne posljedice. Iz muslimanske perspektive, ofenziva Armije BiH nesumljivo je imala smisla, ali za Hrvate radilo se o iznimno zlosutnom razvoju događaja. Da je ofanziva bila uspješna, posve sigurno bi val hrvatskih prognanika krenuo prema jugozapadu, a nakon postrojbi Armije BiH u ta područja bi ušli muslimanski prognanici.

Bilo je pretpostavki (koje su dijelom potkrepljene i dokazima) da su prevodioci i mjesno osoblje koje su zapošljavali Britanski bataljun UNPROFOR-a i druge međunarodne i nevladine organizacije bili pretežito Muslimani. Intimne veze između časnika (muškaraca) i domaćeg ženskog osoblja iz jedne nacionalne skupine, mogli su utjecati da iskrivljeno shvaćanje događaja.

Sukob između Muslimana i Hrvata bio je neočekivan za međunarodnu zajednicu, budući da je zakomplicirao sliku događaja i dao snagu tvrdnjama da je tamošnje stanovništvo nepopravljivo sklono međusobnim sukobima i da ne zavrjeđuje pomoć Zapada.⁷¹ Rasprava se nastavljala, dok su "meke" i "tvrde" struje u Bosni opširno iznosile svoje prijedloge i nezadovoljstva. Razina do koje je percepcija protivnika i dinamika sukoba utjecala na političke prijedloge postala je vidljiva sredinom travnja 1993. nakon novog izbijanja intenzivnih sukoba između bosanskih Hrvata i Muslimana. Do tada su muslimansko-hrvatski sukobi dobili *nedovoljnu* pažnju medija. Za razliku od toga masakra u selu Ahmićima, koji se dogodio 16. travnja, dobio je zapaženo mjesto u međunarodnim medijima. Napad na Ahmiće ojačao je argumente onih koji su tvrdili da nikakva međunarodna intervencija ne može prisiliti tri nacionalne skupine da žive zajednički u jednoj državi, da je riječ o ratu triju sukobljenih strana i da je stoga *sve osim pružanja humanitarne pomoći uzaludno*.

⁷¹ Sanya POPOVIĆ, "Debating Operation Quagmire Storm: U.S. Crisis Management in Bosnia", *The South Slav Conflict: History, Religion, Ethnicity and Nationalism* (edited by Raju C. G. Thomas & Richard Friman), Garland, New York 1996., 302.

Masakr u Ahmićima je ključan događaj. Trenutak u kojem se dogodio je znakovit. Iako je BBC snimio dokaze o masakru u tom selu 16. travnja 1993. (kao što se vidi na markerima vremena u prikazanim isječcima), oni su prikazani tek 21. travnja. Nije mi poznat razlog zašto je tako dramatičnim i informativno nesumnjivo vrijednim snimkama trebalo tako dugo da dođu do TV ekrana. Ovo zakašnjenje je posebno čudno ako se zna da je 21. travnja u šest popodne na vijestima prvog programa BBC-a bio moguć razgovor uživo s pukovnikom Stewartom iz Cheshirske pukovnije, koji je tom prilikom izjavio za gledatelje "Za nas je gotovo nemoguće utvrditi razmjer i odgovorne za počinjeni masakr".

U danima koji su prethodili otkriću i javnom cirkusu oko masakra u Ahmićima, srpska ofenziva oko Srebrenice stavila je neodlučne zapadne vlade, a posebno britansku, pod pritisak da upotrijebe vojnu silu kako bi spriječili srpska osvajanja. Bilo je u svakom slučaju prikladno da se na scenu stavi još jedan "negativac" i tako zamuti stanje u Bosni.

U Londonu su urednici vijesti povezali hrvatske zločine sa srpskima oko Srebrenice kako bi jasno postavili vezu između ovih događaja.⁷² Urednik vijesti Jon Snow je središnje vijesti TV postaje *Channel 4* započeo sljedećim riječima: "Dobra večer. Ako je bio potreban dokaz da su sve etničke skupine u Bosni podjednako sposobne počiniti zločine, onda je on i pribavljen s događajima u Vitezu i oko njega proteklih 48 sati. Najmanje 200 civila je hladnokrvno ubijeno... Istovremeno su Muslimani u Srebrenici predali svoje oružje kanadskim pripadnicima UNPROFOR-a..."⁷³

Kasnije tijekom iste emisije gospodin Snow je pitao predstavnika UN-a Cedrica Thornberryja: "Sada je postalo očito da sve etničke zajednice vrše zločine. Nema jasne razlike između Bosne i Srbije ili Bosne i Hrvatske, jer su svi isti. Može li se reći da karta Vance-Owenovog plana daje znak za otpočinjanje etničkog čišćenja? Oni provode etničko čišćenje kako bi izbili na granice zacrtane u kartama".

Peter Snow započeo je informativnu emisiju BBC-ja *Newsnight* sljedećim riječima: "Dokaz da Srbi nisu isključivo odgovorni za zločine širom Bosne dolaze večeras iz grada Viteza. Britanske postrojbe na tom području imaju dokaze o Muslimanima koji su pobijeni u širokoj hrvatskoj akciji etničkog čišćenja... Sada Hrvati izgledaju podjednako loše kao i Srbi ... Hrvati se iživljavaju nad Muslimanima... takoreći na pragu tamošnjeg britanskog vojnog stožera..."⁷⁴

Pukovnik Stewart je u toj emisiji izjavio da su njegovi vojnici vidjeli "da je netko postreljao cijelu obitelj..."⁷⁵ Pukovnik Stewart tada nije točno odredio tko je odgovoran za masakr.

⁷² ITN, 17.40h, BBC 1, 18h od 21. IV. 1993.

⁷³ Channel 4 News, 19h, 21. IV. 1993.

⁷⁴ BBC 2 Newsnight, 22.30h, 21. IV. 1993.

⁷⁵ BBC 2 Newsnight, 22.30h, 21. IV. 1993.

Nik Gowing govorio je o “pijanim svađama koje su se pretvorile u etničko čišćenje”, ali je zatim, bez objašnjenja izjavio: “Prisutnost hrvatskih oklopnih vozila i topništva pokazuje da je ovo divljaštvo bilo unaprijed pripremljeno i politički motivirano. Dogodila su se smaknuća po kratkom postupku i *ubojstva iz odmazde* (kurziv M. A.). Britanska borbeno vozilo pješništva su... prevezla žrtve etničkog čišćenja *s obje strane* (kurziv M. A.).”⁷⁶ Iako je intonacija ovog izvješća bila kritična prema Hrvatima, ipak je uključila podatke i komentare koji se suprotstavljaju tvrdnjama da je nasilje bilo unaprijed pripremljeno i politički koordinirano od hrvatskog vodstva. Navođenje “ubojstva iz odmazde” implicira da su Muslimani prvi napali i počinili ubojstva.

Mike Smart je 22. travnja gledateljima vijesti prvog programa BBC-a u jedan sat popodne izjavio: “Dokazi o zločinima u središnjoj Bosni, gdje britanske postrojbe mogu tek prikupiti tijela pobijenih, pokazuje kako je teško odrediti agresora”. Britanski ministar obrane Malcolm Rifkind iskoristio je masakr u Ahmićima kako bi se suprotstavio ukidanju embarga na uvoz oružja i korištenju zračnih snaga protiv srpskih snaga koje su opsjedale Sarajevo i Srebrenicu. U istoj emisiji Rifkind je izjavio: “Koja bi bila posljedica naoružavanja bosanskih Muslimana, ako je vidljivo da u središnjoj Bosni traje novi sukob i novi zločini između Hrvata i Muslimana...” Rifkind je dodao i sljedeće: “Ako se ukine embargo na uvoz oružja i kada počne njegovo upućivanje trebalo bi imati nadzor nad načinom upotrebe tog naoružanja... Ako bi se ono u stvari iskoristilo kako bi se počinili zločini nad civilima protivničke strane, onda se zbija nalazimo u velikoj dvojbi”.

Samo ime Ahmića je prvi put izravno spomenuto 23. travnja 1993.⁷⁷ Prikazan je pukovnik Stewart kako izjavljuje: “Neka svinja, netko je zapalio podrum”. Nakon toga se suočio s mjesnim predstavnikom HVO-a (kako ga je opisao novinar) i zatražio da mu kaže, “tko je to napravio, tko je odgovoran?”

U danima koji su prethodili otkriću masakra u Ahmićima rasla je kriza oko Srebrenice. Muslimanske vlasti u Sarajevu su 15. travnja odbile dopustiti Visokom komesarijatu UN-a za izbjeglice da evakuiraju više od 2.000 civila iz tog opkoljenog grada, bojeći se da će svaka daljnja evakuacija olakšati međunarodnoj zajednici da taj grad prepusti njegovoj sudbini. Premijer John Major našao se pod pritiskom oporbenih vođa Johna Smitha i Paddyja Ashdowna (Liberalni demokrati) i svoje prethodnice lady Thatcher. Prije masakra u Ahmićima u jednoj informativnoj emisiji John Smith je izjavio: “Smatram da je neophodno da Ujedinjeni narodi postave ultimum Srbiji. Ako ne dođe do stvarnog prekida vatre Ujedinjeni narodi odobrit će zračne udare na srpske komunikacije u Bosni i Hercegovini.”⁷⁸ Predstavnik glavnog tajnika UN-a u Bosni Cedric Thornberry otvoreno je optužio generala Mladića za “genocid” i varanje UN-a.⁷⁹

⁷⁶ Channel 4 News, 21. IV. 1993.

⁷⁷ ITN, 12.30h, 23. IV. 1993.

⁷⁸ BBC 1 News, 17.10h, 17. IV. 1993.

⁷⁹ Channel Four News, 19h, 15. IV. 1993.

Čak je i lord Owen govorio o "legitimnoj upotrebi sile" podsjetivši gledatelje informativne emisije ITN-a da je zagovarao korištenje zračnih udara 1992. prije nego što je postao mirovni pregovarač Europske zajednice.⁸⁰ Vijeće sigurnosti UN-a je upravo proglasilo Srebrenicu "zaštićenim područjem". Tako je u travnju 1993. postala očita bolna koincidencija otkrića masakra u Ahmićima s rastućom međunarodnom zabrinutošću za sudbinu Srebrenice i dilemama pred kojima se našla posebno britanska vlada, koja je uz Francusku osiguravala glavni dio kontigenta snaga UNPROFOR-a.

Prejednostavno je prikazivati Muslimane samo kao žrtve. U svakom slučaju oni su to bili u najvećem broju slučajeva, ali su njihove političke i vojne vođe bile sposobne pokrenuti vojne akcije kojima je kršeno ratno pravo. Oni možda mogu tvrditi, kao što su to činili i drugi, da su to radili iz nužde, ali netko tko promatra taj sukob izvana ne smije zanemariti takve postupke muslimanskih postrojbi.

Osnivanje muslimansko-hrvatske Federacije 18. ožujka 1994. na zahtjev Sjedinjenih Američkih Država nije uklonilo sve napetosti. Npr. u ožujku 1995. generala HVO-a Vladu Šantića oteli su pripadnici Armije BiH.⁸¹ Bilo bi pogrešno optužiti Hrvate za sve loše što se dogodilo, budući da dokazi pokazuju drukčije.

Da bi se shvatili tragični događaji sredinom travnja 1993., tvrdnje niti jedne strane koja je u njima sudjelovala ne smiju se uzeti zdravo za gotovo. Svi oni, uključujući očito i britanske vojnike u sastavu UNPROFOR-a, imali su, a možda imaju i danas, vlastite političke ciljeve. Na svakoj strani bilo je dovoljno predrasuda. Smatrati svjedočenja bilo koje od umiješanih strana kao nepo- bitno pouzdane, zapravo znači odbiti suočavanje s činjenicama.

Preveo s engleskog jezika: Nikica Barić

⁸⁰ ITN, 12.30h, 16. IV. 1993.

⁸¹ *New York Times* (New York), 17. III. 1995.